

9(726)

2026

Հրատարակվում է
1999թ. սեպտեմբերից

Лусарар ●

Հանաչել զիմաստություն եւ զխրապ, իմանալ զբանս հանճարոյ

ԿՐԹԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԹԵՐԹ

● Lusarar

ԼՈՒՄԱՐԱՐ

ԽԱՉԸ ՈՒՆԵՑԵՔ ԶԵՐ ՄՐՏԵՐՈՒՄ, ԶԵՐ ՄՏՔԵՐՈՒՄ, ԶԵՐ ՀՈԳԻՆԵՐՈՒՄ

Խաչվերացի տոնին (այն նվիրված է Տիրոջ խաչափայտի՝ պարսկական գերությունից Երուսաղեմ վերադարձի, Գողգոթայում կանգնեցման ու փառաբանության հիշատակին) Միածնաէջ Սայր Տաճարում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հանդիսապետությամբ մատուցած հանդիսավոր Սուրբ Պատարագի ընթացքում Շիրակի թեմի առաջնորդ Միքայել արքեպիսկոպոս Աջապահյանը բացառիկ կարևորության ուղերձ է հղել։ Նպատակահարմար գտանք Սրբազանի խոսքն ամբողջությամբ զետեղել «Լուսարար»-ում։

- Այսօր մեր բոլոր եկեղեցիներում մեծ տոն է, որովհետև այսօր պանծացման, մեծարման, վերացման, բարձրացման տոնն է Սուրբ խաչի՝ Քրիստոսի խաչափայտի, որը դարձրեց շարունակ եղավ երկրպագության նշան, երկրպագության առիթ, երկրպագության պատճառ աշխարհի բոլոր հավա-

տացյալների համար և ի մասնավորի նաև մեր՝ հայ ժողովրդի համար։ Եվ այսօրվա տոնը, որը չորս տոներից մեկն է Սուրբ խաչին նվիրված, բայց ամենագլխավորը, իր մեջ որոշակի իմաստով ներառում է բոլոր այն արարողությունները և իրադարձությունները, որոնք կատարվել են խաչափայտի հետ կապված։

Ահավասիկ այսօրվա տոնը այս 4 մեծ իրադարձությունների ամփոփումն է, բայց մենք չենք հավաքվել պարզապես իրադարձությունը հիշելու, իրադարձությամբ ուրախանալու և հեռանալու՝ մխիթարված այն գիտակցությամբ, թե պատմությունը լավ գիտենք և պատմության դեպքերը կարող ենք շարադրել։ Այլ ինչպես շարականագիրն է ասում, արդյո՞ք փրկության հասկացողությունը, փնտրումն ունենք խաչի հետ կապված։ Կենարար խաչը մեզ համար փրկություն է, արդյոք, թե՞ պարզապես նշան է, որի առջև խաչակնքում ենք, որի առջև երկրպագում ենք, բայց փրկության հետ հաղորդ չենք։

Մենք՝ հայերս, շատ ենք սիրում ամենուրեք խաչեր դնել, խաչքարեր բարձրացնել, հետո լքել դրանք և թողնել թշնամուն։ Մեր երկիրը, մեր հայրենիքը պատված է խաչերով, և նաև խաչի նշաններ կան այնտեղ, որտեղ այսօր մենք չկանք։ Եվ այդ խաչի նշանները մեզ հիշեցնում են մեր պարտականությունը, մեր պարտավորությունը այս հողի նկատմամբ։ Այն հողի նկատմամբ, որ հայրենիք է կոչվում և որը պիտի Հայաստան կոչվեր, բայց մեր տկարությունների, մեր թերացումների, մեր սխալների և մեր անհայրենասիրության պատճառով Հայաստան չի կոչվում այսօր։ Այո, ասացինք, որ Հայաստանով է անցել խաչը, բայց այսօրվա

Հայաստանով, ցավոք, չի անցել, այլ անցել է այն Հայաստանով, որը մենք թողել ենք։ Թողել ենք՝ պատված խաչերով, պատված խաչքարերով, և հիմա այդ խաչքարերն են աղաղակում դեպի երկինք՝ ասելով, որ այս հողը պատկանել է քրիստոնյա ազգի, որը հասկացել է խաչի կենարար լինելու իմաստը, խաչի փրկագործական իմաստը և խաչի պատկերով ուզեցել է փրկվել, որովհետև փնտրել է դրախտի կենաց ծառը իր կյանքում և այդ կենաց ծառը գտել խաչի մեջ, խաչի նշանի մեջ, խաչափայտի իրողության և ճշմարտացիության մեջ։ Դրա համար բազմաթիվ եկեղեցիներ նաև խաչափայտի մատուցում են ունեցել, որոնցով օրհնվում է մեր ժողովուրդը։ Բայց դարձյալ և վերստին ասում են՝ խաչը միայն սիրելու, հագնելու և ոչ էլ մի գեղագիտական նշան չէ, այլ փրկության խարիսխ, փրկության գրավական, որովհետև խաչը խաչյալով է գորավոր, իսկ խաչյալը հարություն է առնում։ Եվ որ մենք երկրպագում ենք խաչին, ոչ թե պարզապես խաչի նշանին ենք երկրպագում, այլ այդ խաչի նշանով հարությալ տիրոջը. հարության ենք ուզում փարվել, հարություն ենք ուզում ստանալ, հարություն ենք ուզում ծնոք բերել։ Բայց այդ խաչը հիշեցնում է, որ առանց խաչելության և առանց խաչյալի հետ, առանց նրա տառապանքների և չարչարանքների հետ հաղորդակցության՝ հարությունը հնարավոր չէ։ Եվ հարության հետ հարաբերակցությունը հնարավոր չէ։ Խաչը այս խորհուրդը և այս պատգամն ունի մեզ ինչպես անցյալում, այնպես այսօր, նաև՝ վաղը։ Ուզո՞ւմ ենք ունենալ փրկություն, ուրեմն պետք է փարվենք կենարար խաչին։ Կենարար, որը կյանք է

արարում, կյանք է տալիս, կյանք է սփռում, ոչ թե մահ։ Մինչև Քրիստոս խաչը մահվան խորհրդանիշ էր, Քրիստոսից հետո՝ կյանքի և հարության։ Հետևաբար, խաչվերացի տոնը տխրության, սուգի, տրտմության, չարչարանքի, հիշողության, տառապանքի գիտակցության օր չէ, այլ խաչի, հարության, խաչի պանծացման, որ նշանակում է մեկ անգամ ևս հարության գիտակցության ամրապնդման։ Եվ այդ, մենք՝ իբրև խաչապաշտ ժողովուրդ, որ ամենուրեք խաչեր ենք կանգնեցնում, նախ և առաջ խաչը պետք է կանգնեցնենք մեր սրտերում։

Հարությունը ստանալու, հարությունը ծնոք բերելու գիտակցությունը յուրաքանչյուրիս մեջ պետք է լինի։ Եվ այդ հարությունը նաև վերաբերում է մեզ, ոչ թե իբրև անհատի, այլ իբրև ազգության, իբրև ժողովրդի, իբրև հավաքականության։ Եթե մենք՝ իբրև հավաքականություն, խաչի շուրջ չհամախմբվենք և խաչելությունը չհասկանաք այդ բանի իրական և կատարյալ իմաստով, հարություն երբեք չենք ունենա և հարություն երբեք ծնոք չենք բերի։ Մեր շուրջը չեն պակասի դժգոհությունը, հայիոյանքը, զազրախոսությունը, բամբասանքը, մեկը մյուսին վիրավորանքը, եթե մենք խաչի խորհուրդը չունենանք մեր սրտում, մեր մտքում, մեր հոգում։

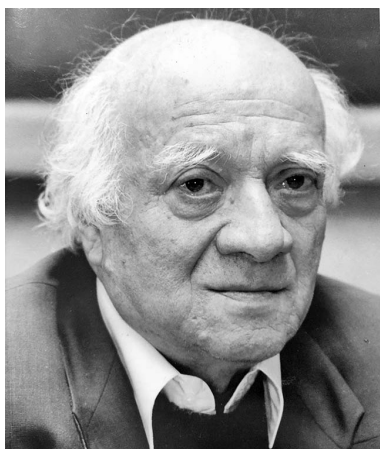
Ցանկացած մեր եկեղեցական տոն ասելիք ունի այսօրվա համար։ Մենք չենք հավաքվում ինչ-որ պատմական իրադարձություններ նշելու. ինչպես Քրիստոսի ծնունդը մեզ համար սոսկ պատմական իրադարձություն չէ, այլ այսօր տեղի ունեցող իրադարձություն է։ Հարությունը պարզապես պատմական դեպք չէ, այսօր վերափոփոխ իրականություն է։ Տիրոջ պայծա-

ռակերպությունը պարզապես դեպք չէ, որ արձանագրվել է, այլ մեր պայծառակերպությանը նվիրված, որպեսզի մենք նույնպես այլակերպվենք ի նմանություն մեր երկնավոր հոր։ Աստվածամոր վերափոխումը, որ պանծացնում ենք, պարզապես դեպք չէ դարձյալ, որ արձանագրում ենք, այլ որ մենք նույնպես, և մեր հայ կանայք իրենց նմանը պիտի տեսնեն Աստվածամոր կերպարի մեջ։

Եվ ահա 5-րդ տաղավար տոնը՝ խաչվերացը, դարձյալ մեզ ասելիք ունի, պատգամ ունի՝ փարվելու խաչի և խաչելության և խաչյալի խորհրդին և դրանով վաստակելու, ծնոք բերելու հարություն ոչ միայն անհատական կյանքում, այլ նաև հավաքական կյանքում, մեր համագային կյանքում, մեր հայրենական կյանքում, որպեսզի մեր հայրենիքը չմնա փոքր և ավելի փոքրանա, այլ անթմանա, հզորանա, և խաչը հաղթական լինի մեր Հայաստան աշխարհի բոլոր անկյուններում։ Եվ շարժի նախանձը մեր թշնամիների։ Եվ երբեք թույլ չտանք, որ խաչի նշանը, որ մենք բարձրացրեցինք ի փառաբանություն, չանարգվի որևէիցե մի ոտոխի կողմից։

Ուրեմն, սիրելիներ, խաչը ունեցեք ձեր սրտերում, ձեր մտքերում, ձեր հոգիներում՝ իբրև կենարար մի անկյուն, որ մեզ կյանք է տվել դարձրեք շարունակ, կյանք է տալիս այսօր, կյանք է տալու վաղը, որովհետև խաչյալին մահ չկա և խաչին փարվածին սպասվում է հարություն և հաղթանակ։ Այդ խաչի հաղթանակի խորհրդով ապրենք և այդ խաչի հաղթանակի խորհրդով գործենք մեր անելիքները այսօր և ապագայում, և Տիրոջ ողորմությունը, սերը և շնորհը թող լինի մեզ հետ այժմ և հավիտյան ամեն։

ՀՈՒՆ-ԵՐԵԿՈ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀՐԱՆՏ ԹԱՄԱՐԱՋՅԱՆԻ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ

Սեպտեմբերի 6-ին լրացավ մեծ գրականագետ, բանասիրության դոկտոր, ակադեմիկոս, սիրված դասախոս Հրանտ Թամարայանի ծննդյան 100-ամյակը։ Այդ կապակցությամբ ընտանիքի անդամների նախաձեռնությամբ Նարեկացի արվեստի միությունում կազմակերպվեց «Հրանտ Թամարայան. գրականությունը՝ տարերք, խիղճ, ճակատագիր» խորագրով հուշ-երեկո։ Ներկա էին Հրանտ Թամարայանի տարբեր սերնդի ուսանողներ, մի մասը՝ ներկայում ճանաչված գրականագետներ, արվեստի և գրականության սիրահարներ, մտավո-

րականներ։ Երեկոն վարեցին Սուրեն Քոչարյանի անվան պոեզիայի թատրոնի դերասաններ Սամվել Բաղինյանն ու Ռուզաննա Հախնազարյանը։ Ընթերցվեցին պատառիկներ Հրանտ Թամարայանի հուշապատումից։

Իրենց հիշողություններով Թամարայան ուսուցչի, գիտնականի, մարդու կերպարը ներկայացրին ԵՊՀ դասախոսներ՝ գրականագետներ, դոկտոր պրոֆեսորներ Ալբերտ Մակարյանը, Արծրուն Ավագյանը, Ժենյա Քալանթարյանը, Սամվել Մուրադյանը, բանաստեղծ, ՀԳՄ նախագահ Էդուարդ Միլիտոնյանը, ուրիշներ։

Դոկտոր պրոֆեսոր Արծրուն Ավագյանը եղել է ոչ միայն Հրանտ Թամարայանի ուսանողը, այլև նրա գործընկերը. երեք տասնամյակից ավելի նրա հետ կողք կողքի աշխատելու երջանկությունն է ունեցել։ Նրա բնութագրմամբ՝ Հրանտ Թամարայանը այն հազվադեպ գրականագետներից էր, որ ոչ թե մի հեղինակի, մի գրական շրջանի, մի տասնամյակի կամ գրական մի երևույթի ոլորտում էր սահմանափակում իր գրելիքները և խոսելիքները, այլ՝ համատարած. Եղիշեից եղիշե նա խորությամբ տիրապետում էր ողջ հայ գրականությանը։

Իսկ դոկտոր պրոֆեսոր Սամվել Մուրադյանը, դարձյալ Հրանտ Թամարայանի ուսա-

նողն ու գործընկերը, ասաց, որ Հրանտ Թամարայան մարդու հետ անմիջական չփուններն էլ մի ուրիշ մարդկային հարստության աղբյուր են։

«Հրանտ Թամարայանը երևույթ էր, մի հզոր անհատականություն։ Ինձնից սկսած այստեղ գտնվող բոլոր գրականագետները նրա ուսանողներն ենք եղել։ Սեզնից ով ինչի հասել է, ամեն ինչի մեջ կա նրա ներդրումը, վաստակը, նրա հեղինակությունը։ Հենց թեկուզ նրան նմանվելու իրողությունը, որ պարզ մարդկային ձգտում է, բավական է մեկ մարդուն զնահատելու համար։ Բայց Հրանտ Մաթևոսյանը մի ուրիշ կարևոր գնահատական է տվել։ Նա Հրանտ Թամարայանի մասին ասել է՝ «Տրորված գեղեցկությունների պաշտպան»։ Եվ իսկապես, Թամարայանը Մեծարենցի պաշտպանն է, Դուրյանի, Մաթևոս Զարիֆյանի, Զարենցի, Տերյանի, Սիամանթոյի, մյուս հավածվածների։ Ապագա սերունդներին միշտ պակասելու է Հրանտ Թամարայանի ներկայությունը, թեև նա հավիտենապես ներկա է իր գիտական վիթխարի ժառանգությանը»։

ՀԳՄ նախագահ Էդվարդ Միլիտոնյանն անդրադարձավ Թամարայանի ոճին։ Թամարայանի մոտ գրականագիտությունը գիտական խորքերում գիտություն է, սակայն

նրա խոսքը, առանձնապես բանավոր խոսքը, ոչ թե պոետական էր, ինչպես շատերն են ասում, և ինչը չէր ընդունում Թամարայանը, այլ ներքին լիրիզմով, հախուռն ապրումներով հագեցած մի էական խոսք է, որը նաև արտիստիկ էր։ Գիտությունը ներկայացնում է արվեստի միջոցով։ Էությունը բանաստեղծական էր, բայց ասելիքը գիտական է։

Երեկոյի ավարտին շնորհակալական և սրտի խոսք ասաց Հրանտ Թամարայանի թոռնուհին՝ բանաստեղծ, թարգմանիչ, ԵՊՀ դասախոս Շուշանիկ Թամարայանը։

«Հրանտ Թամարայան մտածողը, մարդը և գրականագետը նույնիսկ իր ամենախորագնա վերլուծական աշխատություններում ինձ համար մնում է զարմանալի ամբողջական մի արարած, էակ, որտեղ մարդը, գրականագետը, բանաստեղծը չեն տրոհվում իրարից, ինչպես լինում է շատ հաճախ և վերլուծող, որը մշտապես իմ մանկության ամենատառջին հիշողություններից ի վեր մինչև օրս մնում է ամենա խիզախ, անվեհեր և հրաշեկ ասպետը բոլոր անհավասար մարտերում՝ հանուն գեղեցիկի, հանուն լույսի, հանուն անխառն ցնծության և հանուն պայծառության»։

«ԼՈՒՄԱՐԱՐ»

Տես նաև՝ էջ 4

ԻՄ ԾՆԵՂԱՎԱՅՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

*Եթե խոսքը հայրենիքի մասին է, մի՛ խոսիր, այլ խոսեցրու Չայրենիքը: Այս ձևով վարվիր և՛ հերոսների, և՛ նահատակների նկատմամբ: Մի՛ խոսիր, այլ խոսեցրու՝ նրանց: Խոսիր՝ զգալով նրանց սրտի զարկը, շունչը, ներկայությունը: ... Երկիրը հայրենիքի աշխարհագրական գրահն է: Չայրենիքը այդ երկիրը մշակող ժողովրդի ոգին է, նրա մշակույթը: **Քարեգին Նժդեհ***

Անհուն ցավից տապալկած սրտով, ծանրացած ու ամանոք հոգով գրիչ են վերցրել՝ կերտելու ու ամբողջացնելու այսօր վաչկատունների ճիրաններում հեծող չքնաղ ծննդավայրիս նկարագիրը, որը դարձել է հուշերիս շտեմարանի հավերժափայլ աստղն ու քայլող երազանքը: Փույթ չէ, որ այսօր այն դարձել է «սուրբ ճշխար»՝ շան բերանում», համոզված եմ՝ կգա այն սերունդը, որ արժանապատվորեն տեր կկանգնի իր պապերի անգին ժառանգությանը ու դարերին պահ կտա բազմադարյա մեր գանձերը:

«Արարատյան արժեքների կրթական հիմնադրամ»-ի մրցույթը դարձավ այն հարմար ու պատեհ առիթը, որ խորաման իմ արձատների մեջ և պարզեմ, թե ով եմ ես:

Իմ ծննդավայրը դրախտային Քյաթուկ գյուղն է, որ գտնվում է Արցախի հինգ մելիքություններից մեկի՝ Վարանդապետի տարածքում՝ Ասկերանի շրջանում՝ շրջկենտրոնից մոտ 10 կմ և մայրաքաղաք Ստեփանակերտից 22 կմ հեռավորության վրա՝ Կարկառ գետի ափին: Ունի նախալեռնային դիրք, տեղակայված է լեռների գրկում, բարձրությունը ծովի մակերևույթից 700 մետր է: Այնպես որ, եթե Ասկերանում գարունն իր լիակատար իրավունքների մեջ է լինում, ապա Քյաթուկում դեռ գարնանամուտ է: Թուրք այնտեղ հասնում է օգոստոսին: Թավ անտառներով շրջապատված մի թաս է հիշեցնում տարածքը, որի կենտրոնական մասում վեր է խոյանում գյուղը՝ իր գեղատեսիլ բնությանը ու հրաշագործ մաքուր օդով: Ներս մտնողը դուրս գալու մասին մոռանում է:

Գյուղի անվան ծագման մասին մի քանի մեկնաբանություններ կան: «Քյաթուկ» բառը տեղացիները կապում են քյուրուկ-կոճղ բառի կամ նույնանուն քարի հետ:

16-17-րդ դարերի պատմիչ Առաքել Դավրիժեցին իր «Պատմություն» գրքի մեջ այս բնակավայրը հիշատակում է «Քոթուկլու» անվամբ՝ ներկայացնելով այնտեղ բանակած Շահ-Աբաս թագավորի և եկեղեցի կառուցելու թույլտվություն ստանալու նպատակով Նախիջևանի Գողթան գավառից ժամանած Պողոս վարդապետի հանդիպումը:

Քոթուկլու – Արցախում (Ղարաբաղ) կա Քոթուկ գյուղ, որ Ս.Ջալալյանը տեղադրում է «Քառասնից» (Քռասնի) գյուղի մոտերքը՝ Շուշվա դիմաց:

Ներկայիս բնակավայրից 500 մ վերև են գտնվում Զին Քյաթուկի ավերակները, որ Դավրիժեցին անվանել է Քոթուկլու, իսկ Ղևոնդ Ալիշանը՝ Գետիկ:

Արցախի պատմաբան Սլավա Սարգսյանը, սակայն, «Արցախի բնակավայրերը» (Երևան, 2018, էջ 27-28) գրքում նշում է հետևյալը. «Քյաթուկ- Ղևոնդ Ալիշանը գյուղին Գետիկ անունն է տվել («Բազմավեպ», Վենետիկ, 1989, թ. 1-4, էջ 204): Սակայն նախախորհրդային քարտեզներում «Քյեթուկ» է կոչվել գյուղին մերձ լեռը, որով էլ ժխտվում է Գետիկ անվան հնարավորությունը: Մեր կարծիքով՝ տեղանունն ունի պարսկական ծագում և «Գյադուկ» անվան ձևափոխված տարբերակն է (հմմտ. Արփադյան, որի մասին խոսք կլինի հաջորդ էջերում): «Գյադուկ» արցախյան բարբառով և պարսկերեն նշանակում է «լեռ-լեռնանցք», որն էլ համապատասխանում է գյուղի տեղադրությանը ու անվանը: Պարզ

է, որ այս լեռնանցքով է նաև անցել դեպի Արաքս և Պարսկաստան տանող պատմական գլխավոր ճանապարհներից մեկը: Այլապես Շահ-Աբասը դժվար թե հայտնվեր այստեղ: Նշենք նաև, որ բնակավայրն ըստ 1921 թվականի մարդահամարի տվյալների՝ ուներ նաև մեկ այլ անվանում՝ «Ակդար», որը տվյալ դեպքում վերաբերում է «լեռնային աղբյուր»-ին:

Թե երբ են առաջին բնակիչները հայտնվել Զին Քյաթուկում և հիմնել գյուղը, այս մասին վկայություններ չկան, սակայն մի բան պարզ է, որ գյուղը գոյություն ուներ 16-րդ դարի վերջին՝ մինչև Շահ-Աբասի արշա-

վանքը: Քանի որ բնակիչները միանգամից չեն եկել գյուղ, այլ աստիճանաբար, այդ իսկ պատճառով հիմնադրման կոնկրետ տարեթվի մասին խոսք չկա: Փաստն այն է միայն, որ Շահ-Աբասի տիրապետության ժամանակ (1603թ./) ծաղկուն գյուղ է եղել, և Շահ-Աբասն էլ նախընտրել է հանգրվանել այստեղ: Ու հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Ղարաբաղի մելիքությունները հերոսական պայքար էին մղում թուրք հրոսակների դեմ, իսկ Թուրքիան էլ Պարսկաստանի հետ կռվի մեջ էր, Շահ-Աբասը դրա համար համակրում էր արցախահայերին, նրանց չի տեղահանում, այդ թվում՝ քյաթուկցիներին: Քյաթուկում հանգրվանած Շահ-Աբասը (Քյաթուկով ճանապարհ է եղել դեպի Պարսկաստան) ընդունել է Նախիջևանի Գողթան գավառից ժամանած մի վարդապետի, որը հատուկ խնդրանքով էր եկել այդտեղ: Այս մասին հաստատում է Առաքել Դավրիժեցին իր «Պատմության մեջ»։ «Թագավորական իշխանությանը կառավարվող Մելիքսեթ կաթողիկոսի հետ վիճաբանությունից հետո բազում շնորհներով օժտված Պողոս վարդապետը, իր աշակերտների քաջալերանքը ստանալով, Նախիջևանից՝ Շամբից, ճանապարհվեց Շահ-Աբաս թագավորի մոտ՝ եկեղեցի շինելու հրաման ստանալու նրանից: Արաղբար կոչված գավառում (այլազգիների գյուղ էր) գիշերելու ժամանակ հավատով մի մահմեդական աղաչեց, որ հյուրընկալվեն իր օջախում: Երբ առավոտյան պատրաստվում էին

ճանապարհը շարունակել, այլազգին խնդրեց նրանց. «Ես գավակ ու հիշատակ չունեմ, խնդրում եմ՝ աղոթեք, որ գավակ ունենամ»: Սուրբ վարդապետը հատուկ աղոթք է անում նրա համար, որը Աստծո կամքով գավակ է ունենում ու վարդապետի հա-

մար ճոխ նվերներ է անում: Սրանից հետո վարդապետը դուրս եկավ այդտեղից, գնաց Աղվանից երկիրը՝ Ղարաբաղ, այն վայրը, որ անվանվում է Քոթուկլու (սա հենց Զին Քյաթուկ գյուղն է), քանզի այդտեղ էր բանակել Շահ-Աբաս Առաջին թագավորը՝ իր սպայակույտով: Հանդիպելով թագավորին՝ վարդապետը արևշատություն է մաղթում նրան, հայտնում իր գալու նպատակը: Թագավոր Շահ-Աբասը կանչում է իր գրագիրներից մեկին, գրել տալիս հրովարտակը, ստորագրել տալիս իր իշխաններին, կնքում ու հանձնում վարդապետին, որը, հրովարտակը ձեռքին, գալիս է Արևելյան երկիրը (Արցախ և Սյունիք) ու սկսում ավելի վաղելուց եկեղեցիներ շինել, համարձակ շրջել ու քարոզել...»:

Զին Քյաթուկում, ըստ Մակար Բարխուդարյանի տեղեկությունների, 19-րդ դարում կար 500 ծուխ: Զին Քյաթուկի մոտ պահպանվել են Սպիտակ հով (ուլ) եկեղեցու, հարակից գերեզմանոցի և Զինավոր սրբատեղու մնացորդները: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին գյուղում կառուցվել է Սբ Աստվածածին եկեղեցին:

Պատմաբան Վահրամ Բալայանի «Արցախի Հանրապետության բնակավայրերի պատմության ուրվագծեր» գրքում հեղինակը տեղեկացնում է, որ ներկայիս գյուղը հիմնադրվել է 18-րդ դարավերջին և կոչվել է Նոր Քյաթուկ:

Զին Քյաթուկ բնակավայրը բազմամարդ է եղել և դեպի լեռնաշխարհի խորքը տանող ճանապարհը, մասնավորապես Ասկերանի կիրճը, վերահսկող գյուղի դեր է ունեցել: Պատահական չէ, որ 17-րդ դարի սկզբներին պարսից Շահ-Աբաս Ա-ն Զին Քյաթուկում ռազմակայան էր դրել և անձամբ իր հպատակների ընդունելություն կազմակերպել:

1797-1798 թթ. ժամատախտի ժամանակ Զին Քյաթուկի բնակիչները հեռանում են ավելի ապահով բնակավայրեր, իսկ մի քանի ընտանիքներ էլ հաստատվում են գյուղի հանդամասում և հիմնում ներկայիս Քյաթուկ բնակավայրը: Մի քանի գերդաստաններ էլ հիմնավորվում են հաջմաչ գյուղում:

Քյաթուկի բնակիչները 1804-1813 և 1826-1828 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ հայկական կամավորական ջոկատների կազմում պաշտպանել են դեպի Շուշի տանող Ասկերանի կիրճը:

Քյաթուկի հայությունը ծանր ժամանակներ ապրեց 1905-1906թթ. և 1917-1920թթ.՝ հայ-թաթարական ընդհարումների տարիներին: 1906 թվականի հունվարի 16-ին գեներալ Գուլշապովի գլխավորությամբ կառավարական զորագունդը Ասկերանի կիրճով հասնում է Շուշի՝ ճանապարհին ռմբակներով խրամորթ, խանաբաղ, Քյաթուկ, Ղիլբաղ, Ղաշուշեն և Շոշ գյուղերը:

1917 թվականի դեկտեմբերի 23-ին Արցախում հայկական պետականության վերածննդից հետո Թուրքիան ռազմական զործողություններ սկսեց Հայոց Արևելից հայության դեմ:

1918 թվականի սեպտեմբերի 22-ին թուրքական զորքերը մտան Լեռնային Ղարաբաղ՝ ավերելով Դահրազ, Վարազաբույն, Փիրջամալ, Նախիջևանիկ, Քյաթուկ, խրամորթ, խանաբաղ, Ղիլբաղ, Զարագլուխ գյուղերը: Թուրքական զորամասերը Շուշի մտան սեպտեմբերի 25-ին: Բանակի հետևից շարժվում էր «տեղական թաթարների հազարավոր խուժանը՝ գրաված գյու-

ղերն ու քաղաքը ավերելու և թալանելու նպատակով»:

1920-1930 թթ. Արցախի մի շարք գյուղերում, այդ թվում՝ Քյաթուկում, ստեղծված ծանր կացության մասին հետաքրքիր տեղեկություններ է պարունակում խաչենից Պարսկաստան տեղափոխված վտարանդի գործիչներից մեկի հուշերում. «...Փամփուշտի կռիվ չկա, սակայն թուրք բեկերի և կալվածատերերի «կոմունիստ» զավակները նոր ձևի փամփուշտներով են կռվում հայ գյուղացու և հայ քաղաքացու դեմ: Անցել եմ հայ գյուղերը՝ խրամորթ, խանաբաղ, Նորշեն, Հացին, Քյաթուկ, Փիրջամալ և այլն, երբեմնի փարթամ ու հարուստ այդ շեն գյուղերը, որ կարծես այդ դաժան փոթորիկը եկել ու քշել է ամեն բան: Գյուղերի գեղեցիկ տները ավերված ու անտեր են, իբրև կուլակների ու հակահեղափոխականների տներ: Գլխավորապես ծեր կանայք ու տղամարդիկ են երևում, աչքաբաց և առույգ երիտասարդները կամ փախել են բուլշևիկյան զուլումից և կամ իբրև «Ղարաբաղը Հայաստանին» միության անդամ, քշված են դեպի Ռուսաստանի խորքերը: Երեկոյան ժամը 7-8-ին դռները պինդ կողպում և փակվում են խրճիթներում առ ու սարսափի տակ: Վախենում են և՛ ավազակից, և՛ կոմսոմոլից, և՛ կոմբջջից»:

1930 թվականին Քյաթուկ գյուղում կազմավորվել է կոլտնեստություն, իսկ խոշորացման տարիներին միավորվել է խանաբաղի կոլտնեստությանը: Գյուղը էլեկտրիֆիկացվել է 1960 թվականին:

1870 թվականին Քյաթուկում բացվել է նախակրթարան, 1871թ.-ին՝ եկեղեցական-ժխական դպրոց: Ուսուցիչն էր Հովհաննես Հովսեփյանը, իսկ 20-րդ դարի սկզբին՝ Համազասպ Տեր-Հակոբյանը: 1896 թվականին դպրոցը փակվել է և 1907-1908 ուստարում

վերաբացվել, որը պահվում էր բաքվաբնակ քյաթուկցիների հայրենակցական միության և աշակերտների ուսման վարձով: Խորհրդային տարիներին գյուղում տարրական դպրոց է գործել:

Քյաթուկից Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է 121 մարդ, զոհվել՝ 68-ը: Նրանց հիշատակին հուշարձան է կառուցվել 1970-ականներին:

Գյուղի երիտասարդները մասնակցել են նաև Արցախյան ազատագրական պատերազմներին: Ձոհվել է 21 ազատամարտիկ, որոնց հիշատակին նվիրված հուշարձան է կանգնեցվել 2011 թվականին:

Հայրենական մեծ պատերազմից հետո Քյաթուկի բնակչությունը հիմնականում այդ բարձունքից իջել ու հաստատվել է Ասկերան շրջկենտրոնում ջրի պակասության (գյուղի խմելու ջուրը հիմնականում աղի էր) և անբարեկարգ ու դժվարանցանելի ճանապարհների պատճառով: Աշակերտների թվաքանակի կտրուկ նվազման հետևանքով 1987 թվականին փակվել է դպրոցը:

Բնակավայրը անմիջականորեն չի տուժել 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանության հետևանքով, քանի որ գտնվում էր Արցախում՝ Ռուսական կայսրության կազմում: Այդուհանդերձ, կան պատմական մի քանի կարևոր հանգամանքներ, որոնք կապում են գյուղն ու նրա

ՑԱԿԻ ՈՒ ԿԱՐՈՏԻ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ

ԵՐԲ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԸ ԵԿԱԿ

Մինչ 2020 թվականը սեպտեմբեր ամիսն ինձ ու մեր հայրենակիցներից շատերի համար զուգորդվում էր առանձնակի ոգևորությամբ ու հաճելի ապրումներով: Նախ՝ այն պատճառով, որ մեկնարկում էր նոր ուսումնական տարին, իսկ մեր սերունդը հատկապես էր խանդավառվում այդ առթիվ: Սեպտեմբերին անհամբեր սպասում էինք, որ վերջապես հազնեմք մեր նոր զգեստները եւ գնանք դպրոց, շփվենք դասընկերների հետ, որոնց կարոտում էինք արձակուրդների ժամանակ, քանի որ ինտերնետ ու այլ կապի միջոց համարյա չկար շփվելու համար: Հիշում եմ, որ ամեն ուսումնական տարվա մեկնարկին ինքներս մեզ համար երգում էինք «Երբ սեպտեմբեր եկավ, մենք պայուսակ բռնեցինք, մանկապարտեզն ավարտած՝ դեպի դպրոց գնացինք» երգը, չնայած որ մանկապարտեզն արդեն վաղուց էինք ավարտել: Դպրոցն ավարտելուց հետո էլ սեպտեմբերյան ոգևորությունը շարունակվում էր յուրաքանչյուր ուսանողական տարվա մեկնարկին, իհարկե, արդեն ավելի հասուն գիտակցությամբ: Իսկ համալսարանից հետո ոմանք արդեն իրենց երեխաներին էին պատրաստվում դպրոց ուղեկցելու, ոմանք աշխատում էին դպրոցում, իսկ եթե ոչ այն էր, ոչ էլ այն, ապա ամառային երկար շոգին հետեւող զով եղանակն ու բերքառատ սեպտեմբերը չէին դադարում ոգի մերշնչել հատկապես տնային տնտեսուհիներին՝ ձմեռվա համար ուտելիք պահածոյացնելու գործի համար: Սեպտեմբերը նոր մեկնարկի, նոր կյանքի ու սկսվող աշնանային մերշնչանքի յուրովի խորհրդանշ էր:

Սակայն 2020 թվականի սեպտեմբերին մերշնչանքն ու ոգևորությունը անհետացան, իսկ 2023 թվականի սեպտեմբերից հետո փոխարինվեցին կորստի, ցավի ու մեծ հիասթափության ավելի ուժեղ զգացումներով:

Նայում եմ Ստեփանակերտի մեր տան շենքի բակի նկարներին... Բակ, որտեղ իմ մանկապատանեկությունն ու հասունությունն է անցել, եւ որն այժմ զավթված է: Նայում եմ եւ իմ հիշողության մեջ կենդանանում եմ յուրաքանչյուր մետրը, ամեն մի մանրուք, յուրաքանչյուր շինություն, ծառ ու թուփ, բո-

լորի անունները: Հուշերը համակում եմ ինձ: Մեր սերնդի մանկությունն անցել է Արցախյան առաջին պատերազմի տարիներին, իսկ մանկապատանեկան շրջանը համընկել է հետպատերազմյան ծանր, բայց հաղթանակած շրջանի հետ: Ինչպե՞ս էինք բակի երեխաներով համերաշխ խաղում... Ոչ հեռախոս կար, ոչ համացանց, ոչ էլ գիտեինք, թե ինչ է դա: Իսկ սեպտեմբերի 1-ին բակի երեխաներով ուրախ-ուրախ իրար ձեռքից բռնած էինք դպրոց գնում: Քաղաքի ճանապարհները, այդ թվում եւ մեր դպրոց գնալու

ճանապարհը դեռ ասֆալտապատված չէր: Ուժեղ անձրևների կամ սառցակալման ժամանակ վտանգավոր էր դառնում ճանապարհը, բայց մենք սիրում էինք արկածներով դպրոց գնալ: Հետագայում քաղաքը կերպարանափոխվեց, կառուցվեց, ասֆալտապատվեց... Մեր բարի ու հարազատ Ստեփանակերտը, մեր բակը, մեր մարդիկ, մեր խլված, բայց չմոռացված աշխարհը...

Կրկին սեպտեմբեր եկավ... Կրկին ցավի ու կարոտի ապրումները ակտիվացան: Երբորդ տարին է, ինչ սեպտեմբերը դիմավորում ենք Արցախից հեռու՝ փախստական դարձած: 2023 թվականի սեպտեմբերի 19-ից Արցախի դեմ Ադրբեջանի սանձազերծած լայնածավալ ռազմական ագրեսիայի հետևանքով տեղի ունեցավ արցախահայ բնակչության բռնազաղթը եւ լեքնիկ գոտում: Ավելի քան 9 ամիս շարունակվող շրջափակումից, սննդի, դեղորայքի պակասից եւ սեպտեմբերյան ռազմական գործողություններից հետո խաղաղ բնակչությունը հայտնվեց լեքնիկ գոտումների եւ ֆիզիկական ոչնչացման ուղղակի սպառնալիքի տակ: Շուրջ 115 000 արցախահայեր ստիպված եղանք լքել մեր հայրենիքը եւ տեղափոխվել Հայաստան:

Հեռանում եւս հայրենիքից, բայց դեռ երկար պետք է սովորես ապրել առանց «նախկին քեզ»-ի: Ինչքա՞ն է դժվար մեզ հավաքել:

Գալիս եւս նոր միջավայր որոշ իրերով, փաստաթղթերով եւ մեծաքանակ հիշողություններով: Իսկ հետո սկսվում է այն կյանքը, որտեղ ոչ ոք չգիտի, թե ով եւս դու: Ի տարբերություն քո շենքի բնակիչների՝ չեն տեսել, թե ինչպես եւս մեծանում, ինչ եւս զգացել, ինչերի միջով անցել: Նրանք չեն կարող հիշել քո վերելքներն ու անկումները, քանի

որ չգիտեն դրա մասին: Չգիտեն, թե ինչպիսի մարդ եւս դու եղել, նախքան այստեղ հայտնվելը:

Այստեղ նորից սովորում եւս, սխալվում եւս, աշխատանք եւս փնտրում: Կրկին շրջապատ եւս ստեղծում: Նորից հարմարվում եւս փողոցներին, խանութներին, կանոններին, արտահայտություններին: Եվ մի անգամ էլ բռնեցնում եւս ինքը քեզ այն մտքին, որ ամենեւին այն մարդը չես, որը եղել էիր: Սակայն դեռ վերջնականապես այն մարդն էլ չես, որը դառնում եւս: Ապրում եւս ինչ-որ արանքում... Երկու բարբառների, երկու տների, «հիշում եմ»-ի եւ «հարմարվում եմ»-ի, այլեւս հետ չբերվող անցյալի եւ սարսափելի թվացող ապագայի արանքում:

Իսկ հետո տալիս եմ հարց. «Կարոտո՞ւմ եք ձեր տունը»: Ի՞նչ պատասխանել: Իհարկե, կարոտում եմ: Բայց եթե կատարվի բաղձալին ու վերադառնանք, առաջվա կյանքն այլեւս չի լինի: Բռնազաղթն ամենեւին էլ նոր տուն ունենալու մասին չէ: Ավելի շուտ դա ինչ-որ ժամանակ ինքը քո մեջ քեզ տանն զգալու մասին է: Ոչ թե կոտրված մարդու, որն ամեն ինչ կորցրել է, այլ այն մարդու մասին, որը շատ բան է կորցրել, բայց, այնուամենայնիվ, շարունակում է ապրել: Շարունակում է սիրել, աշխատել, ժպտալ, պլաններ գծել, հաց գնել ամսանոթ խանութից, ծանոթանալ մարդկանց հետ եւ մի օր հասկանալ, որ կարծես թե սկսել է այստեղ ապրել՝ չնուշանալով որտեղից է եկել եւ դադարելով վախենալ, թե ինչ կլինի առջեւում: Գաղթը առաջվա կյանքի վերջը չէ, այլ նոր կյանքի ցավոտ ծնունդը: Հնարավոր է, այդ ճանապարհին ամենակարեւորը չմոռանալն է, թե ով էիր՝ թույլ տալով քեզ լինել ոմն նորը: Կստացվի՞ արդյոք:

Սոնյա ԱՎԱԳՅԱՆ

ԻՄ ԾՆԵՂԱՎԱՅՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

2 թմբակիչներին այդ ժամանակի համազգային աղետի հետ: Թեև գյուղը գերծ է մնացել 1915-ի Ցեղասպանությունից, այն զգալիորեն տուժել է Առաջին համաշխարհային պատերազմին հաջորդած հայթաթարական բախումների եւ թուրք-ադրբեջանական հարձակումների հետևանքով:

Քյաթուկի բնակիչների մի հոծ զանգված արտագնա աշխատանքի էր մեկնել Բաքու: Նրանք թիրախավորվեցին եւ տուժեցին 1918 թվականի սեպտեմբերին Բաքվում թուրքական զորքերի ու տեղի թաթարների (ադրբեջանցիների) կազմակերպած հայերի զանգվածային ջարդերի ժամանակ:

Գյուղը ծանր օրեր է ապրել նաև 1920 թվականի մարտին՝ Շուշիի հայկական մասի հրդեհման ու կոտորածների ժամանակ, երբ ադրբեջանական զորքերը փորձում էին հպատակեցնել ողջ Արցախը:

Բնակավայրի հնագույն անվանի տոհմերից են՝ Արամյանց, Բալասանյան, Ղահրամանյան:

Գյուղը հայտնի է իր նշանավոր մարդկանցով: Ծագումով Քյաթուկից են հայ խոշոր նավթարդյունաբերող, բարերար, 20-րդ դարի սկզբներին Այսրկովկասի նշանավոր մեծահարուստ Միքայել Արամյանը, որն անձամբ է իր հիմնադրած «Հայոց բարեգործական ընկերության» միջոցով առեւտրի նյութական ու կազմակերպական աջակցություն է ցուցաբերել 1915 թվականի Ցեղասպանությունից մազապուրծ եղած արևմտահայ որբերին ու զաղթականներին, որոնք ապաստան էին գտել Արևելյան Հայաստանում եւ Թիֆլիսում: Երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սերգեյ Բալասանյանը, Արցախի հերոս, գեներալ-

մայոր Վիտալի Բալասանյանը, ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, պատմաբան Միքայել Վարանդյանը:

Ի դեպ, իմ տոհմանունը՝ Ղազարյան, սերում է նախապապիս՝ Ղազարի անունից, որը Բալասանյանների մեծ ու հարգված գերդաստանի երևելի ներկայացուցիչներից մեկն էր 19-րդ դարի երկրորդ կեսին: Հորական տատս՝ Սոնա այան, սերում է Արամյանց հարգված տոհմից:

Միքայել Արամյանը, որ ծննդավայրում հայտնի էր որպես Քյոխանց տոհմի ներկայացուցիչ, միշտ ասում էր. «Փողերը վերջանում են, փառքը՝ նույնպես: Սակայն Հայաստանը մեր միակն է: Մի՛ մոռացեք այդ մասին: Արարեք հանուն ձեր երկրի ու նրա ժողովրդի երջանկության»:

Քյաթուկում 19-րդ դարի սկզբին կար 36 տուն, 19-րդ դարի 90-ական թվականներին՝ 25 տուն, 124 բնակիչ, 1987 թվականին՝ 30

տուն, 73 բնակիչ, 2018 թ.-ին՝ 6 տուն, 7 բնակիչ, 2023-ին՝ 1 բնակիչ:

Գյուղացիների հիմնական զբաղմունքը եղել է անասնապահությունը, կյանքի միջին տևողությունը՝ 75-80 տարի:

Չնայած երբեմնի շեն գյուղը, որ դրախտավայր է հիշեցնում, ծերացել ու դատարկվել էր, սակայն մարդկային հոսքն ու անցուդարձը չէին դադարում: Ու մի օր էլ հայրենաշինական նախաձեռնությունը մեծ արձագանք գտավ:

Բարեկարգվեցին ճանապարհները, կազմակերպվեցին մշակութային միջոցառումներ, մեկնարկեցին արշավներ, սկսվեցին շինարարական ակտիվ աշխատանքներ: Գյուղը սկսեց վերածնվել, աշխարհի ծայրերից հյուրեր ընդունել: Հաջորդ քայլը պետք է դառնար Սբ Աստվածածին եկեղեցու վերանորոգումը:

ԱՀ կառավարությունը միջոցներ էր ձեռնարկում՝ Քյաթուկը վերաբնակեցնելու համար...

Պատերազմների բովով անցած, շրջափակման դաժան ամիսները հպարտորեն հաղթահարած արցախցիներ բերեք չի մտածել իր սրբացած հողը լքելու մասին, սակայն... դժոխքի դռները մեզ համար բացվեցին 2023 թվականի սեպտեմբերի 19-ին...

Ու մենք դարձանք տարագիր...

Այսօր տգետ ու թշնամի ձեռքերով քանդվում, ավերվում ու ոչնչացվում են հայրենի սրբազան ավանդները, ցեցերի պես կրծում ու անհետացնում են մեր պատմական մարգարտահյուս ձեռագիր արձանագրություն-

ները, սակայն ոչ մի քայլ չի արվում՝ բռնելու հանցագործ ձեռքը...

Ու դառնացած հոգով խորհում եմ. «Օտարազգի Շահ-Աբասը խոր ակնածանքով ու մեծահոգաբար խնայեց հպարտ արցախցիներին»՝ որպես թուրքերի դեմ մարտնչող մի հերոսական ժողովրդի, իսկ հայազգի «շահ-աբասը» վաճառեց այդ դրախտ հայրենիքը թուրք հրոսակներին:

Բոլոր հայրենակիցներին սուրբ երազանքն է՝ վերադառնալ հարազատ դրախտավայրը՝ Արցախ:

Սուրայա ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՆՎԻՐՅԱԼՆԵՐԸ

Հարցազրույցներից մեկում երբ Հրանտ Թամրազյանին հարցրել էին նոր ժամանակի մասին, պատասխանել էր, որ Հայաստանի անկախությունը մեծագույն պարզև է և երջանկություն, որին գնում ենք զրկանքով: «Իսկ Ղարաբաղյան ազատագրական շարժումը սրբագործվեց քաջերի, հպարտ մարդկանց և խիզախների արյունով: Մենք մեծ ճանապարհի վրա ենք, և դա իմաստավորում է նաև իմ կյանքը»:

Ինչ երջանիկ մարդ էր Հրանտ Թամրազյանը, որ այդ գիտակցությամբ հեռացավ կյանքից և չտեսավ մեր նորոյա հայրենագրկումը, որպիսին տեսել էր նաև իր պաշտելի Չարենցը: Ուրից գլուխ նա կարծես վարակված էր Չարենցի էներգետիկայով և կարողանում էր նույնությամբ փոխանցել լսարանին: Իրոք, այդպես էր. մենք էլ՝ նրա ուսանողներս, վարակվում էինք այդ էներգետիկայով և մեզ թվում էր, թե հենց ինքը՝ Չարենցն է հանդես գալիս մեր առջև:

Մեր համակուրսեցի, լրագրող Կարինե Մելիքսեթյանը «Նվիրյալները» խորագրով հոդվածաշար ունի՝ նվիրված Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի՝ մեզ դասավանդած դասախոսներին: Համացանցից արտատպում ենք նրա հեղինակած «Հրանտ Թամրազյան» հոդվածը՝ ի նշան մեր՝ ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետի 1978-1979 ուստարվա շրջանավարտների՝ սիրելի դասախոսի հիշատակի հանդես խնարհումի:

Ամեն անգամ ընկեր Թամրազյանի կապույտ աչքերն ինձ տանում էին երկնի ու ջրերի անափ, ծովաձավալ հեռուները, որ կարողանայի տեսնել նրա հոգու անհատակ խորքերը, որին այնքա՜ն կապված էին մեր հոգիները:

Անշուշտ, համալսարանում յուրաքանչյուրս մեր Հրանտ Թամրազյանն ունեինք, ում հետ մտուկի զրուցում էինք, նայում նրա ծով աչքերին ու խաղաղվում:

Այս պահին հիշեցի նրա հեղինակած՝ ՀԽՍՀ պետական մրցանակի արժանացած «Հայ գրականության» 9-րդ դասարանի դպրոցական դասադրքի չափերը՝ կազմի վերևում իր փառահեղ անունազգանունը:

Ես հայ գրականությունը ճանաչել եմ մանկուց, երբ ընդամենը չորսամյա զանգրահեր աղջնակ, մանկապարտեզ ուռք եմ դրել ու թոթովախոս լեզվով արտասանել «Ես իմ անուշ Հայաստանի» անգերազանցելի ծոնը՝ նվիրված մեր «անհաս փառքի ճամփա» Մասյաց ծյունագագաթ սարին:

Հետո եմ ճանաչել Եղիշե Չարենցին:

Մի քիչ ավելի ուշ փորձել եմ ճանաչել Հրանտ Թամրազյանին:

Երեք զագաթ. անհաս լեռնագագաթ, ոգեղեն պոեզիայի զագաթ և գրականագիտության խոսքաշեն զագաթ: Անբաժան զագաթներ: Քանզի ոչ ոք այնպես չի տեսել Եղիշե Չարենցի պոեզիայի խորքերը, ինչպես հայ գրականության մեր դասախոսը՝ ընկեր Հրանտ Թամրազյանը:

Ոչ ոք այնպես խորությամբ չի մատուցել մեզ Եղիշե Չարենցի անգերազանցելի պոեզիան ու արծակը, ինչպես ընկեր Թամրազյանը:

Ոչ ոք մեր առջև այնպես չի բացել Նաիրյան հանճարի «Երկիր Նաիրի»-ի փակ դռները, ինչպես անվանի գրականագետը:

Չսեսմացներով չարենցագետ որևէ մեկի գրական աստուակը՝ խոստովանենք. Հրանտ Թամրազյանը մեկն էր, միակը, բոլորինս և յուրաքանչյուրինս՝ առանձին-առանձին, մեր չափով, աստվածապարզև սիրո ընկալման մեր չափով, որ բացեց չարենցագիտության այն խորախորհուրդ ուղին, որ միայն իրենն էր, Հրանտ Թամրազյանի տեսանելիքը, կարողացավ, համարձակություն ունեցավ, չվախեցավ, չերկնչեց, չընկրկեց:

Եվ ճակատագրով երջանկություն էր, որ մենք հենց համալսարանի կամարների ներքո հանդիպեցինք իրեն:

Ինչ լավ էր, որ մենք ընկեր Թամրազյանին հանդիպեցինք, երբ մի քիչ ավելի հասուն էինք:

Համալսարանն ավարտելուց հետո ես չեմ վերադարձել պատուհանից Չարենցի փողոցին նայող մեծ լսարան, որ հիշողության մեջ մնացած պատրանքը ջրովի, լսարան, որի մուտքի մոտ հավաքվում էին մեր կուրսի բարձրահասակ տղաներն ու սպասում ընկեր Թամրազյանի գալուն: Սպասում, որ Մեծի հետ մի բանի բառ փոխանակեն, որ իր առջև բացեն լսարանի դուռը, որ տեսնեն, թե ինչպես է տիրաբար ներս մտնում լսարան ու մթլոլորտը լցնում իրենով, իր ոգեղեն խոսքով:

Այսպես ամեն անգամ, երբ Օրը, ժամը իրենն էր դառնում՝ իր ներկայությամբ, կապույտ հեռուներին նայող ծովագույն, պարզ, վճիտ հայացքով:

Չեմ կարծում, թե Հրանտ Թամրազյան գրականագետին, դասախոսին հանդիպած որևէ ուսանող տպավորված չլինի նրա գունագեղ խոսքով, որ երբեմն մեզ մեր ակունքներն է տարել, երբեմն՝ ազգային անվտանգության ներքնահարկերը, երբեմն՝ Եղիշե Չարենցի կապույտ հեռուները...:

Նրա դասախոսությունների ընթացքում մեր առջև բացվել են չարենցյան ակունքները: Եվ ամենակարևորը՝ նա առաջիններից էր, որ տեսել, գիտակցել էր Նաիրյան «խենթ» պոետի մեծությունը և մեր առջև բացել այդ անմեկնելի գաղտնարանները:

Ինքն էլ գիտեր, զգում էր, տեսնում, որ հիացած ենք իր խոսքով, իր մեկնությամբ ու մի տեսակ նեղվում էր դրանից: Չէ՞ որ մեր վերաբերմունքը հորդուն էր, անկեղծ, միայն իրենը և միայն մերը...:

Ախր, ինչպե՞ս կարող էիր չսիրել մարդուն, որ հոգու ամենամուրթ թելերով էր զգում դարերի խորքից հորդացող մայր գրականությունը:

Գնահատենք գրականությունը խորապես ընկալող և ճանաչող մեր բոլոր նվիրյալներին ու խոստովանենք. գրականագետ Հրանտ Թամրազյանն ուրիշ էր, շա՛տ ուրիշ, բոլորից տարբերվող:

Դժվար է ամբողջացնել նրա՝ հայագետի առիմընող կերպարը, քանզի նրա ներաշխարհում այն տարիներին մեզ համար անըմբռնելի, անմեկնելի շատ շերտեր կային դեռ:

Այդ ինչպե՞ս կարող էր Տավուշ աշխարհի գողտրիկ անկյուն Աչաջուր գյուղում ծնված, այդ զուլալ, անապական շնչով այդպես էլ չհագեցած մարդը այդպես խորությամբ ընկալեր այդ աշխարհը:

Ընկեր Թամրազյանի ծայնն է ականջներումս, հայացքիս առջև լսարանը, ուր քար լռություն էր, երբ նրա ծայնն էր ալիքվում, ինքն էլ ոգի էր դառնում, ոգեղեն, ինքնամոռաց:

Լուում էինք նրան և այն օրերին չէինք էլ պատկերացնում, որ վայելում ենք մեծ հայագետի երանելի ներկայությունը, որ չբաժանված կարոտելու ենք նրա գեղարվեստ խոսքին: Խոսք, որ սովորական դասախոսություններ չէին, այլ կյանքի, իմաստության ուսանելի, չմոռացվող դասեր, խոհուն գրույցներ:

Խոր աշխարհընկալմամբ էր ընկեր Թամրազյանը ներկայացնում գեղեցիկը գրականության մեջ, հիմնավորելով, որ այն պարզապես չենք կարող չտեսնել, իրավունք չունենք: Չէ՞ որ գեղեցիկն ապրեցնում է, թերտ տալիս...:

Այնքա՜ն շատ էր սզգում ակադեմիկոսի կոչումը նրան, այնքա՜ն համահունչ էր իրեն, իր արվեստականով լեփեցուն ներաշխարհին, իր կեցվածքին:

Հրանտ Թամրազյանի օգնությամբ ու նրա շնորհիվ մենք սկսեցինք Եղիշե Չարենց հասկանալ, ընկալել նորովի, յուրովի: Այնքա՜ն բան իմացանք նրա անհուն, անհատակ պոեզիայի ալիքվող, հեղեղ-

վող աշխարհից, ընկեր Թամրազյանին այնպես դարձրինք մերը, ընկեր Թամրազյանն այնպես սահուն Չարենցին դարձրեց մերը:

Հիմա էլ, երբ առիթի դեպքում լինում եմ Տավուշ աշխարհում, իրեն եմ փնտրում, իր կապույտ-կապույտ հայացքը՝ սևեղված մանկության թավուտ լեռներին ու սարերին թիկնած ծովաձավալ երկնքին:

Ասես զգում եմ նրա պոետիկ ներկայությունը:

Մեր ուսումնառության տարիներին ընկեր Թամրազյանը հայ խորհրդային գրականության ամբիոնի վարիչն էր: Հայտնի՝ որպես հայ մեծանուն արձակագիր Շիրվանզադեի գիտակ, որ դարձել էր նրա ատենախոսությունների ուսումնասիրության ատաղծ:

Դրան հաջորդել էր արևմտահայ քնարերգուների, մասնավորապես՝ Մեծ եղեռնի զոհ դարձած հայ բանաստեղծների՝ Ռուբեն Սևակի, Սիամանթոյի, Դանիել Վարուժանի ստեղծագործությունների արժևորումը:

Այսպես, առաջինների թվում հայ գրականության մեջ նա յուրովի էր բարձրացրել հայոց ցեղասպանության խնդիրը: Գրականագետի այս մոտեցումը հայ գրականության ցեղասպանական-աղբյուրագիտական արժեք ունի, ճանաչողական արժեք, չէ՞ որ այսօր ևս վտանգված է ոչ միայն մեր ազգի և պետության ճակատագիրն ու հող հայրենին, այլև պատմական ժշմարությունը խեղաթյուրելու վտանգն է կախվել հայոց գլխավերևում:

Դեռ այն՝ հեռավոր 80-ականներին էր Հրանտ Թամրազյանը տեսնում այդ վտանգը, մեզ՝ իր ուսանողներին պարզաբանում՝ զու՞ցե հեռատես ու ազգի ճակատագրով մտահոգ հայի հայացքով տեսնելով այսօրը, և հորդորելով՝ միշտ զգոն, սթափ, ուշադիր լինել:

Գրականագետը դեռևս այն օրերին էր խորացել հայոց, նաիրական ճակատագրում:

Նրա գրիչի տակ այլ, նորովի գնահատական էին ստացել ազգային անվտանգության գնդաճեղմումն հոգեխեղը՝ 1930-ական թվականներին գոհված կամ բռնադատված որոշներն ու բանաստեղծները, որոնց արյունոտ ճակատագրերի խորքերում էր թաքսխվել նրա խոսուն գրիչը և արցունքներ լճացել նրա կապույտ խորքերում:

Հրանտ Թամրազյանի պես մեծության գրականագետը չէր կարող այդ խորքերը չթափանցել, չէր կարող արդարացի գնահատական չտալ մարդասպան այդ ողբերգությանը, ուր բռնադատվել բառը մի ամբողջ տաղանդավոր սերնդի ճակատագիրն ու գիրն էր խեղել:

Չէր կարող մեզ՝ իր Ձորիկ որդու համակուրսեցիներին չհրազեկել այդ ամենին:

Դեռևս մեր ուսումնառության տարիներին նրա ջանքերով համալսարանում կազմակերպվում էին «Չարենցյան ընթերցումներ»։ Համալսարանի 7-րդ հարկի դահլիճում անցկացվող այդ նստաշրջաններին իր խորհրդով մասնակցում էինք մենք՝ ունկնդիր և ակնդիր դառնալով մեզ դասավանդող մեծերի խոսքին:

«Գնացե՛ք, հայոց լեզվի բառագանձի շքեղությունը վայելելու, գեղարվեստական խոսք լսելու։ Ուրիշ որտեղ, եթե ոչ հայոց համալսարանում պիտի լսեք այն»։ որպես հորդոր էր հնչում նրա խոսքը գիտական այդ նստաշրջանների օրերին:

Գնում էինք «Չարենցյան ընթերցումների», գնում էինք սիրով, գնում՝ արևմտահայ քնարերգուներին, մեծ եղեռնի նահատակ բանաստեղծներին ավելի մոտիկից ճանաչելու, 1930-ականներին բռնադատված Եղիշե Չարենցի ու Ակսել Բակունցի ողբալի ճակատագրերին ծանոթանալու:

Ի վերջո, իր շուրթերով՝ արդեն վաղուց «աղոթք դարձած» Եղիշե Չարենցի «ներկայությունը» վայելելու:

Հիրավի, այն պատեհ առիթ էր և մի նոր քայլ մեր՝ որպես մասնագետ մեր կայացման ճանապարհին, որ մեր ականջը սովորեր մեր հոգու պրիզմայով անցկացնել գրական շքեղաշուք հայերենը, որին այնպես վարպետորեն էր տիրապետում ինքը՝ հայերեն բառուբանի բոլոր շերտերով ու երանգներով:

Այդտեղ առաջին անգամ իր գործընկեր գրականագետներից լսեցինք արխիվային հուշեր, ցնցող պատմություններ Մեծն Չարենցի ողբերգական ճակատագրի մասին՝ հար մնալ իր ժողովրդի ճակատագրին:

Լսեցինք նաև հայտնի գրականագետների գնահատող, արժևորող խոսքը Հրանտ Թամրազյան գրականագետի մասին:

Այստեղ իմացանք նաև, որ դեռևս 1951-ին է Հրանտ Թամրազյանը կարևորել Վահագն Դավթյանի և Պարույր Սևակի մուտքը գրական աշխարհ: Եվ նրա աչքից չէին վրիպել գրականության անդաստանում հետազայում ինքնատիպ խոսք ասած մեծատաղանդ այդ բանաստեղծները:

Իմացանք, որ առաջինների թվում ինքն էլ կարևորել նրանց գալուստը՝ այն ժամանակ արդեն հեղինակավոր «Ավանգարդ» պարբերականում:

Գրել է խոսուն հոդվածներ, կերտել գրական դիմանկարներ, որոնցից յուրաքանչյուրն, ասես, խոսքի կտավ է՝ նրանց համար գրական ճանապարհ հարթող խոսքուղի:

Հիմա էլ թերթում ես դրանք ու զարմանում՝ որտեղի՞ց այդ փխրուն ներաշխարհով մարդու մեջ այդպես ժշմարտացիորեն գնահատելու, գրականագիտական թելը մտքից բաց չթողնելու աստվածատուր ունակությունը, երբ հորդորել էր՝ զուրգուրել այդ գրական ծիլերին:

Նրանց մասին իր բազմաբովանդակ դասախոսություններին էլ երբեմն թռուցիկ անդրադառնում էր:

Եվ որ ավելի զարմանալի էր՝ այդ է՞րբ էր հասցնում:

Խոստովանեն. նրա՝ Պարույր Սևակին և Վահագն Դավթյանին իր դասախոսությունների ընթացքում միջանկյալ թվացող խոսքով ճանաչեցինք ու ավելի սիրեցինք: Առիթը բաց էր թողնում զուգահեռներ անցկացնելու, «ճանաչել տալու» նրանց «խորքերը»:

Շատերն են խոստովանել. «Բեղուն գրիչ ուներ Հրանտ Թամրազյանը»։ Վկա՝ խորագիտակ գրականագետի՝ գրականությանն առնչվող բազմաթիվ մենագրություններ: Ինքն էլ իր գրիչով խոսքի տիրակալ էր՝ մեր հոգիները սիրուն, առիմընող հայոց բառուբանով լցնող քնարերգակ:

Ապրելով ու դաստիարակված լինելով խորհրդային երկրում, կրելով նրա ազդեցությունը՝ նա փորձեց ոչ միայն դուրս գալ այդ խեղդող կապանքներից, այլև մեզ կողմնորոշել՝ կարևորելով կյանք մտնող մեր սերնդին դրսևորելու քաղաքացիական կեցվածք ու դիրքորոշում: Եվ դա նկատելի էր անգամ այն տա-

րիներին, երբ մենք իր ուսանողներն էինք, ԽՍՀՄ կոչված զնդանը՝ լճացման ճահճի մեջ խեղդվող ու խեղդող:

Մի ուրիշ խորհուրդ էր ուներ ընկեր Թամրազյանի դասավանդած հայ գրականության քննությունը: Մենք կարծես ասելու ոչինչ չունեինք, ակսր, ինքը ամեն ինչ գիտեր Եղիշե Չարենցի մասին: Լուռ ունկնդրում էր մեր խոսքը՝ ինքն իր համար ծշտում՝ որքանով է Եղիշե Չարենցը մերը դարձել: Իսկ մեր ասումը վայելում էր՝ փնտրելով չարենցյան ոգին մեր ծայնի ելևէջներում: Եվ երանի մեզ, նրանց, որոնց պատասխանի պահերին նրա ծով աչքերը ժպտում էին:

Գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ պետական մրցանակի դափնեկիր. սրանք ընդամենն իր կոչումներն էին, որ Հրանտ Թամրազյանը կրեց շուրջ կես դար՝ հայ գրականագիտության մեջ իր պատվարժան դերը կատարելով:

Գրականագետների սերունդ էլ կթթել ու դաստիարակել ընկեր Թամրազյանը: Այնպես, որ իր արժանավոր ուսանող և գործը շարունակող Սերժ Սրապիոնյանը մի անգամ մեր գրույցի ընթացքում իր մասին մեծագույն պատկառամքով խոսելիս ասես ամոթխած աշակերտ լիներ:

Այդ, այդպես պիտի գնահատել մեծին:

Այդպես մենք՝ տասնամյակների հեռվից, այսօր էլ կարծես լսում ենք նրա ծայնը՝ այնքա՜ն հարազատ, այնքա՜ն մերը:

Երկուդաժությամբ փոխառելով Հրանտ Մաթևոսյանի՝ Հրանտ Թամրազյանի մասին մագաղաթյա խոսքից, հոգնակիացնելով այն, իմովի մեջքերեն՝ «...Նրանք երկիր էին ստեղծել, երկիր էին ստեղծում, որ բնակեցված էր իրենց նման խիզախ, խելացի ու խելամիտ, իրենց նման անտեթևոք ու բարձր մարդկանցով, և իրենց երկրի սահմանին կանգնած էին իրական տիրակալի վստահությամբ»...

Ուսուցչապետերը՝ Հրանտ Թամրազյան, Հովհաննես Բարսեղյան, Էդուարդ Աղայան, Սկրտիչ Սկրյան: Նրանց ուսանելու երջանկությունն ենք ունեցել:

Համակուրսեցի Անահիտ Նահապետյանի ֆեյսբուքյան էջից

Իսկ իր թողած գրականագիտական-ճանաչողական գրավոր ժառանգությունը մի խորան է, ուր պիտի խոնարհվենք մենք և հայ գրականությունը սիրող, գնահատող ու արժևորող գալիք սերունդները:

Չէ՞ որ ժամանակի ոգեղեն խոսքի առաջ լռում է ու ծնկի գալիս:

Իսկ Հրանտ Թամրազյանի խոսքը ավելի քան ոգեղեն էր:

ՀԵՐՈՍԱՄԱՏՅԱՆ

ՀԵՐՈՍ ՊԱՊԻ ԾՈՌԸ

2022թ. սեպտեմբերի 13-ին տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ժամանակ Իշխանասարի դիրքերից մեկում նահատակվեց ժամկետային զինծառայող Արամ Էղիկի Մնացականյանը: Պատմում են՝ այս դիրքում տղաները թշնամուն դիմակայել են ողջ գիշեր՝ պատճառելով մեծ կորուստներ: Սակայն, անընդհատ հրետակոծելով ու զնդակոծելով քաջաբար դիմակայող տղերքի դիրքը, լուսադեմին թշնամուն հաջողվել է կոտրել հայոց քաջերի դիմադրությունը և վիրավոր մնացածներին զնդակահարել: Համացանցում պատվով տեսանյութերից մեկն այս դիրքի մասին է: Ծանր վիրավոր վիճակում զնդակահարվել է նաև Արամը, որը չի ենթարկվել հրամանատարի հրամանին՝ նահանջել, մնացել է նրա հետ, և նահատակվել են միասին:

Դպրոցական էի, որ պատահմամբ մի գրքույկ տեսա՝ գեներալ-մայոր, Խորհրդային Միության հերոս Միխայիլ Նաումո-

վի հրամանատարությամբ գործած պարտիզանական միավորման մասին, որը 1942 թվականից գործել է Ուկրաինայում, անցել 10 հազար կմ, մղել 336 մարտ՝ մեծ կորուստներ պատճառելով ֆաշիստներին: Նույն միավորման կազմում է գործել Միկոյանի անվան հայկական պարտիզանական ջոկատը: Պարզվեց՝ հայ պարտիզանների շարքում է եղել հորս քեռին՝ Մարտունու շրջանի Վաղաշեն գյուղի բնակիչ Խաչիկ Սարգսի Մնացականյանը: Գրքում մի քանի անգամ հիշատակվում է Խաչիկի մասին, որը աչքի է ընկել իր քաջագործությամբ: Ընթերցում ենք. «Առաջին վաշտի դասակներից մեկի վրա թշնամին զնդացրային կրակ բացեց և փակեց նրա նահանգի ճամպարի: Մարտիկ Խաչիկ Մնացականյանը շրջանցեց կրակակետը և նռնակով լռեցրեց այն՝ ապահովելով դասակի համեմատաբար անվտանգ նահանգը»: Մեկ այլ էջում գրված է. «Հակառակորդը խուճապահար նահանգեց՝ կռվի դաշտում թողնելով 50 սպանված... Մարտիկ Խաչիկ Սարգսի Մնացականյանն այդ կռվում ոչնչացրեց յոթ հիտլերական...»: Պատերազմի ավարտից հետո Խաչիկը տուն եկավ: Ուներ 5 որդի:

Գառնիկ որդու թոռը՝ Արամը, Էղիկ և Նաիրա ամուսինների 2 որդիներից կրտսերն էր: Ծնվել է 2002թ. օգոստոսի 1-ին Գեղարքունիքի մարզի Վարաշեն գյուղում: Ավարտել է գյուղի միջնակարգ դպրոցը: Տանը և դպրոցում լավ դաստիարակություն էր ստացել և դեռ մանկուց աչքի էր ընկնում հայրենասիրությամբ, զբաղվում էր սպորտով՝ բազկամարտով: Եկավ ժամանակը, և հետևեց ավագ եղբայր Ռոմանին, հորեղբայրների որդիներին և սիրով դարձավ հայրենիքի զինվոր: Հայրենասեր պատանու համար սիրելի

կերպար էր մնացել հոր պապը՝ Խաչիկը, որն իր սխրանքներով ոգևորել էր նաև 5 որդիներին, նրանց որդիներին ու թոռներին: 2021թ. փետրվարի 9-ին Արամը դարձավ զինվոր: Ծառայում էր Գորիսի զորամասերից մեկում: Հարազատներն ասում են՝ երբեք չէր տրտնջում ծառայությունից... Կենսուրախ ու բարի բնավորությամբ երիտասարդն նույն բնավորությամբ ծառայում էր բանակում՝ պատրաստ պաշտպանելու հայոց սահմանը: Ցանկացած հարցով օգնում ու աջակցում էր ընկերներին: Բարեկամները, ծանոթները, դպրոցական ու մարտական ընկերները մեծ սիրով են խոսում միշտ ժպտերես, կենսախիճ հումորով Արամի մասին, որն աչքի էր ընկնում իր ուժով ու կամային բնավորությամբ: Վերջին անգամ ծնողների հետ հեռախոսով խոսել է դիրքեր բարձրանալուց առաջ՝ ասելով՝ լավ է, ամեն ինչ կարգին է: Թշնամու կողմից սանձազերծած հերթական ռազմական գործողությունները 2022թ. սեպտեմբերի 12-13-ին մեզանից շատ թանկ կյանքեր խլեցին: Մարտիրոսվեցին ու նահատակվեցին քաջորդիներ, որոնք իրենց կյանքի գնով կանգնեցին թշնամուն:

Արամի՝ հերոսին վայել հուղարկավորությունը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 23-ին հայրենի Վաղաշեն գյուղի գերեզմանատանը: Ներկա էին Գեղարքունիքի մարզպետ Կարեն Սարգսյանը, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարար Գ. Սանոսյանը, զինվորականներ, հոգևորականներ: Բազում երազանքներով պատանին դարձավ Հավերժի ճամփորդ՝ համալրելով Արցախյան առաջին զոյանմարտի և հետագա տարիներին մարտիրոսված հազարավոր քաջորդիների լուսեղեն բանակը:

Ջոիրաբ ԸՈՔՈՅԱՆ

ԱՐՄԵՆ ՎՈՒՂՅԱՅԻ ՄԱՆՈՒԶԱՐՅԱՆ

Ապրիլի 18-ին Եռաբլուր-Ամենասարավայրում հուղարկավորվեց քաջաթաղի պահեստազորային Արմեն Վուղյայի Մանուչարյանի աճյունը: Արցախյան վերջին պատերազմը դարձավ այն չարիքը, որի պատճառով թշնամուն մնաց Հայոց երկիր Արցախի մեծ մասը՝ ներառյալ Քաջաթաղի շրջանը: Մեծ ցավ է նաև այն, որ հազարավոր հայորդիներ նահատակվեցին, անհետ կորան: Քիչ չեն գերեզմարվածները: Նորօրյա պատերազմում շուրջ 80 զոհ ու անհետ կորած զավակ ունեցավ նաև Քաջաթաղի շրջանը: Նրանց շարքում է Արմեն Մանուչարյանը:

Ծնվել է 1975թ. հուլիսի 8-ին ՀԽՍՀ Շամշադինի շրջկենտրոն Բերդում: Ընտանիքի երկրորդ զավակն է. 7 տարի փոքր է ավագ քրոջից: 1976 թվականին նրանց ընտանիքը տեղափոխվել է Երևան: Նույն թվականին ծնվել է կրտսեր քույրը՝ Արմինեն: 10 տարեկան էր, որ քաղցկեղից մահացավ մայրը: 1981-91թթ. գրեթե գերազանցությամբ սովորել և ավարտել է Երևանի Գ. Աղաթյանի անվան միջնակարգ դպրոցը: 1994-96թթ. ծառայել է Հայոց բանակում: Այստեղ ևս իրեն դրսևորել է իսկական զինվորի պես, արժանացել խրախուսանքների, պարգևների: 1996թ.՝ ծառայությունն ավարտելուց հետո, տեղափոխվել է Արցախի Քաջաթաղի շրջանի Աղավմատուն գյուղ, որն ազատագրվել էր 1993թ. ամռանը: Աղավմատուն գյուղական համայնքը գտնվում է Հակարի գետի ձախակողմյան բարձրադիր սարալանջերին, բաղկացած է 3 գյուղերից՝ Խաչգետիկ, Աղավմատուն և պատմական անցյալ ունեցող Հարարից: Այս տարածքով է անցնում Գորիս-Հաղորթ տանող ճամպարի, որը չի շրջանցում Խժաբերդ գյուղը: Այստեղ ապրեց Արմենը 24 տարի ու դարձավ տարածքի շենացնողներից, պաշտպաններից: Հայրը՝ Վուղյան, Աղավմատուն գյուղի հիմնադիրներից է և առաջին գյուղապետը՝ սկսած 1995 թվականից, այստեղ էր եկել երկրորդ կնոջ ու 2 երեխաների՝ 8-ամյա Արթուրի ու 7-ամյա Անժելայի հետ: Արմինե դուստրն ամուսնացած էր և 1996 թվականից բնակվում էր Հարար գյուղում:

Արմենը 2008 թվականից աշխատանքի անցավ Քաջաթաղի շրջանի անասնաբուժական կայանում՝ որպես Ծաղկաբերդի տեղամասի անասնաբույժ: Սովորում էր Երևանի գյուղատնտեսական ակադեմիայի Ստեփանակերտի մասնաճյուղում՝ անասնաբուժության բաժնում: Մինչ անասնաբույժ աշխատելը՝ գյուղում զբաղված էր գյուղատնտեսությամբ, իր տրակտորով օժանդակում էր համայնքի բնակչությանը, ընդհանուր աշխատանքներին:

Աշխատանքային ընկերոջ մասին ցավով է խոսում անասնաբուժական կայանի աշխատակից Անահիտ Համբարձումյանը: Որպես անասնաբույժ՝ եղել է պարտաճանաչ և բարեխիղճ: Նրա աշխատանքից զոհ են եղել տարածքի բնակիչները, անասնապահները: 2016 թվականի ապրիլյան պատերազմի առաջին օրերից էլ Արմենը կամավոր առաջնագծում էր, ու տուն եկավ հաղթանակով: Քույրը՝ Արմինեն, ցավով ու հպարտությամբ է խոսում եղբոր մասին, որն եղել է հարգված, հյուրասեր ու ընկերասեր: Տեղեկացնում է. «2020թ. սեպտեմբերի 27-ին դարձյալ շուտ հասավ Բերձոր՝ Քաջաթաղի շրջանային զինկոմիսարիատ ու մեկնեց ճակատ: Մարտնչում էր Մեխակավան-Ջաբրայիլում: 2020թ. հոկտեմբերի 2-ից արդեն կապ չունեինք հետը: Համարվում էր անհետ կորած: Վերջերս Բաքվից հայկական կողմին փոխանցված 106 աճյունների մեջ է եղել. ԴՆԹ-ի ստուգմամբ է հաստատվել ինքնությունը»:

Զ. ԸՈՔՈՅԱՆ

ՎԱԶԳԵՆ ԵՂՅԱՆԸ՝ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՆՎԻՐՅԱԼ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻԿ

Արցախյան առաջին պատերազմի ազատամարտիկ-կամավորական է Վազգեն Ռաֆայելի Եղյանը: Ծնվել (1967թ. օգոստոսի 21) ու մեծացել է Ստեփանակերտ քաղաքում: Ավարտել է Ստեփանակերտի Հոփհաննես Թումանյանի անվան հ.9 միջնակարգ դպրոցը: Զինվորական ծառայության է անցել ՌԴ-ի Մուրմանսկ քաղաքում: Դեռ ծառայությունը չավարտած՝ ծննդավայր Արցախում սկսում է պատերազմը: Կիսատ թողնելով ծառայությունը՝ ուրիշ անձնագրով հասնում է Երևան, գրանցվում կամավորական ջոկատում, գնում իր հայրենիքը պաշտպանելու: Ակտիվորեն մասնակցում է Արցախյան ազատամարտին՝ որպես կամավորական: Նա այնքան շատ էր

սիրում Արցախը, որ զոհվում ու հավերժ մնում է այնտեղ:

Քույրը՝ Լաուրան, կարոտով, թախծով ու ջերմ հիշողություններով է պատմում եղբոր մասին, ավելի նեղորտում, որ հնարավորություն չկա եղբոր հիշատակի օրը այցելել նրա շիրիմին:

«Ես մեծացել եմ Վազգենի հետ: Դպրոց գնում էինք միասին՝ իրար ձեռքից բռնած: Մինչև հիմա զգում եմ իմ եղբոր ձեռքի ջերմությունը: Նրա հետ կապված շատ հույսեր ու նպատակներ ունեի, ավա՞ղ բոլորը կիսատ մնացին: Երկար տարիներ չեն անկատարացել, որ եղբայրս չկա, քանի որ ներկա չեն եղել նրա հուղարկավորությանը: Հոգու խորքում միշտ սպասում էի, որ նա կգա, բայց այդպես էլ չեկավ... Այժմ, երբ մենք բռնի տեղահանվեցինք մեր սիրելի Արցախից, կարծես թե բաժանված լինեմ երկու մասի, որից մեկ մասը մնաց Արցախում՝ հորս, մորս ու եղբորս գերեզմանների հետ: Կրկնակի ցավ եմ ապրում, որ եղբորս հիշատակի օրը հնարավոր չէ այցելել գերեզմաններ, ծաղիկ տանել, մոմ վառել, խոսել նրանց գերեզմանների մոտ նստած: Միակ սփոփանքն իմ ջերմ հիշողություններն են, որոնց միջոցով փորձում եմ կարոտս առնել», - պատմում է Լաուրան եւ ավելացնում, որ Վազգենը

շատ բարի էր բնավորությամբ: Ծնողներին չէր նեղացնում որեւէ բանով: Անգամ չընդունվեց իր երագած Պուշկինի զինվորական ուսումնարան, քանի որ մայրը դեմ էր եւ չէր ուզում, որ նա իր ջախել կյանքի 25 լավագույն տարիները հատկացներ զինվորական ծառայությանը: Ուսումնարան ընդունվելու քննության ժամանակ հիշել է մոր արցունքները, սիրտը չի դիմացել, գիտակցաբար հաջող չի հանձնել քննությունը, որ չընդունվի, այլ վերադառնա տուն: Չէր ուզում մորը ցավ պատճառել, չիմանալով, որ կզոհվի ու ամենամեծ ցավը կպատճառի իր հարազատներին:

Վազգենն ամուսնացած չէր: Այդպես էլ չհասցրեց...

Ավդալ-Գյուլափուլի մարտերը 1992 թվականին տեղի են ունեցել Արցախյան ազատամարտի ամենաթեժ շրջանում՝ Աղդամի եւ Մարտունու շրջանների սահմանագծին: Գյուղերը ռազմական մեծ նշանակություն ունեին, դրանք հակառակորդի հեմակետերն ու կրակակետերն էին, որոնցից անընդհատ հրետակոծվում էին հայկական խաղաղ բնակավայրերը՝ Մարտունու շրջանի Ավդուռ եւ Նորաշեն գյուղերը: Դիրքերը կարելու էին շրջակա բարձունքների վերահսկողության

եւ անվտանգության ապահովման համար: 1992 թվականի ամռանը եւ հատկապես օգոստոսի կեսերից հետո աղբբեջանական ուժերը լայնածառայա հարձակումներ սկսեցին Մարտունու ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով ճեղքել հայկական կողմի պաշտպանությունը: Սակայն հայկական ուժերը կարողացան հետ մղել գրոհները: Մարտերին ակտիվորեն մասնակցել են Սոնթ Մելքոնյանի հրամանատարությամբ գործող՝ Մարտունու պաշտպանական շրջանի ջոկատները եւ կամավորականներ, որոնց մեջ էր նաեւ Վազգենը: 1992 թվականի աշնանը, մարտական գործողություններ մղելով այս ուղղությամբ, նրանց հաջողվել է վնասագրծել թշնամու կրակակետերը եւ ազատագրել ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքներ: Վազգեն Եղյանը զոհվում է 1992թ. սեպտեմբերի 4-ին:

Հետմահու պարգևատրվել է ԼՂՀ «Արիության համար» մեդալով: Նրա անունը հավերժացված է հայրենիքի պաշտպանության համար զոհվածների հիշատակին նվիրված ցանկերում եւ հուշարձաններում: Պարտավոր ենք հիշել եւ հարգել հայրենիքի նվիրյալ Վազգեն Եղյանի անմահ հիշատակը:

Սոնյա ԱՎԱԳՅԱՆ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐՑԱՆ

ԶԱԶԻ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

Սեպտեմբերի 13-ին Երևանի Կոմիտասի անվան կամերային երաժշտության տան բաց դահլիճում համերգով հանդես եկավ Արցախում ծնված մշակութային խմբերից Արցախի պետական ջազ նվագախումբը՝ Տիգրան Սուչյանի ղեկավարությամբ: Ներկա էին ջազի սիրահարներ, նաև՝ օտարերկրացիներ: Ինչպես միշտ, արցախյան մշակութային խմբերի ելույթների ժամանակ շատ են արցախցիները: Ողջունելով ներկաներին՝ նվագախմբի ղեկավարը պատկանում էր ջազի հայտնի խմբերից: «Ձեզ սպասում

Մարտին Վարդապետյանի «Քո լավ աչքերից» և այլ երգերի հրաշալի կատարումով հանդես եկավ երգչուհի Ժաննա Դավթյանը, ինչպես նաև խմբի ղեկավարը՝ իրենց տխրակն: Կոմիտասի հավաքագրած «Գարուն ա» ֆոլկ ստեղծագործությունը հնչեց թավջութակահարուհի Մարիա Արիստակեսյանի ղեկավարությամբ: Հանդիսատեսին մեծ ոգևորություն պարգևեց նաև երգչախմբի ամենակրտսեր երգչուհի Կիրա Ավակերյանի ելույթը:

Սա արդեն երգչախմբի՝ այս տարվա երրորդ համերգն է, որի ընթացքում հնչեց նաև երգչախմբի ղեկավարի հեղինակային «Վերադարձ» ստեղծագործությունը՝ շեփորահար Արթուր Իսրայելյանի գործիքավորմամբ: Այս անգամ էլ երգչախմբի հետ իր արհեստավարժ կատարումով ներկայացավ շեփորահար Հայկ Գրիգորյանը: Հնչեցին երգչախմբի անդամների հեղինակային այլ ստեղծագործություններ ևս:

Վերջին ստեղծագործությունից հետո երգչախմբի ղեկավար Տ. Սուչյանը շնորհակալություն հայտնեց հանդիսատեսին ներկայության և ջերմ ընդունելության համար: Շնորհակալություն հայտնեց համերգի կազմակերպիչ Երևանի Կամերային երաժշտության ազգային կենտրոնի ՊՈԱԿ-ին՝ ի դեմս տնօրեն Գարեգին Սարգսյանի, Մոսկվայում գործող «Դիալոգ» հասարակական կազմակերպությանը, որ դարձել է երգչախմբի մշտական գործընկերը: Դահլիճում ներկա էին նաև «Դիալոգ»-ի հիմնադիր-նախագահ Յուրի Նավոյանը, ՀՀ ներկայացուցիչներ: Համերգից հետո էլ հանդիսատեսներից շատերը մնացել էին. ցանկանում էին իրենց արտի խոսքն ասել երաժիշտներին, հայտնել շնորհակալություն ոգևորող ելույթների համար:

ԲԵՄՈՒՄ ԱՐՅԱՆՅԱՆ ՎԵՐԱԾՆՎԱԾ «ՎԱՐԱՐԱԿՆ» ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԲԸ ԷՐ

Արցախում ազատագրական շարժմանը զուգահեռ ստեղծվում էին նաև մշակութային կառույցներ՝ ազդարարելով հայրենի երկրամասի անկախացումը: 1990 թվականին Նինա Գրիգորյանի կողմից ստեղծվեց «Վարարակն» երգչախումբը, որը 8 տարի անց ստացավ պետական կարգավիճակ: Արցախի հայաթափումից հետո երգչախումբը վերանալու վտանգի տակ էր, սակայն սեպտեմբերի 12-ին Երևանում՝ Արամ Խաչատրյանի տուն-թանգարանում, համերգով հանդես եկավ «Վարարակն»-ը, որի ղեկավարվեստական ղեկավարն է Արմինե Յախշիյանը: «Երաժշտական կամուրջ» ծրագրով հանդես եկավ երգչախումբը, որը վերածնվել և իր ստեղծագործական գործունեությունը Հայաստանի Հանրապետությունում շարունակում է «Դիալոգ» հասարակական կազմակերպության աջակցությամբ: Համերգին ներկա էին «Դիալոգ» ՀՀ նախագահ Յուրի Նավոյանը, ներկայացուցիչներ, դերասաններ, արցախցիներ, հյուրեր:

Ողջունելով ներկաներին՝ հաղորդավարն ասաց. «Ուրախ եմք ողջունել ձեզ այս գեղեցիկ երաժշտական երեկոյին»՝ «Երաժշտական կամուրջ» համերգին: Այսօր բեմում երաժշտությունը միավորում է հիշողությունը, հայրենիքը, կարոտն ու ներկան: «Երաժշտական կամուրջ» համերգային ծրագիրը միավորում է հայկական, ռուսական և եվրոպական երաժշտական մշակույթները՝ ստեղծելով տարբեր ազգային երաժշտական ավանդույթների յուրահատուկ երկխոսություն: Ու համերգի ընթացքում հնչեցին հայ և համաշխարհային դասական երաժշտության ստեղծագործություններ՝ Կոմիտասի, Բաբաջանյանի, Պյոտր Չայկովսկու, Սերգեյ Ռախմանինոյի, Սերգեյ Տանիևի և այլ հեղինակների ստեղծագործություններ: Երգչախմբի դիրիժորն է Ժաննա Աղաջանյանը, նվագակցեց

Նադեժդա Հակոբյանը: Իրենց գեղեցիկ կատարումներով հանդիսատեսին ներկայացան մեներգիչներ Սևակ Ջանյանը՝ բարիտոն, Աննա Դանիլովան՝ մեցցո-սոպրանո և Լիլիթ Օսիպյանը՝ սոպրանո:

Ռուս և եվրոպական երգերից հետո երաժշտական կամուրջը ներկաներին տարավ Հայոց աշխարհ: Առաջինը հնչեց Սերգեյ Աղաջանյանի «Պապիկ Մամիկ» երգը: Աննա Դանիլովայի կողմից հնչեց Կոմիտասի «Իմ չինար յարը» երգը: Հանդիսատեսը լսեց Կոմիտասի այլ երգեր ևս՝ «Ամպելա կամար կամար», «Էրվում եմ էրվում» (մենակատար՝ Սևակ Ջանյան), «Սոմա յար» և այլն: Արցախյան յուրաքանչյուր մշակութային խմբի ելույթ երևանյան բեմերում միշտ էլ դառնում է արցախցիների համախմբման առիթ: Այս անգամ էլ շատերը տեսան իրար ու մտովի տանն էին: Եվ մույն խմբերի ելույթները նաև հավատ են ներշնչում՝ կգա տունդարձի օրը: Համերգի վերջում հաղորդավարը շնորհակալություն հայտնեց ներկաներին, կազմակերպիչներին: Երգչախմբի ղեկավար Ա. Յախշիյանը շնորհակալություն հայտնեց Յու. Նավոյանին, որի անմիջական հովանավորությամբ է, որ արդեն մի քանի անգամ հանդես են գալիս երևանյան բեմերում:

«ԵՐԳՈՂ ԱՐՑԱՆ» ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԲԱՅԻՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

«Նորապետ հաւատալով արդարութեան յաղթանակին, կը կանխազգամ ուշ կամ կանուխ Արցախ վերադարձի իրողութիւնը»:
Ջաբար Քելիշյան

Արդեն 35 տարվա պատմություն ունի Արցախի Շուշի քաղաքի «Վարանդա» մանկական, պատանեկան և երիտասարդական երգչախումբը, որը հիմնել է լիբանանահայ խմբավար, շվիահար ու դուդուկահար Ջաբար Քելիշյանը: Այդ տարիների ընթացքում «Վարանդա»-ն շուրջ 200 համերգ է ունեցել Արցախում՝ Ստեփանակերտ, շրջաններ, գործառններ, դպրոցներ և այլ վայրեր, ՀՀ-ում, Լիբանանում: Իր ծննդավայրում Ջ. Քելիշյանը հիմնել է նաև Համագայինի «Վարկաչ» մանկապատանեկան և «Այգ» երիտասարդական երգչախմբերը, որոնց հետ համերգներով հանդես է եկել նաև «Վարանդա»-ն: Նույն համերգների ընթացքում երգչախմբի կատարմամբ հնչել են հայ և օտար դասական, ժամանակակից, ժողովրդական և այլ ժանրերի շուրջ 500 խմբերգեր: Երգչախմբի կազմում տարիների ընթացքում եղել են ավելի քան 600 պատանի ու երիտասարդ:

2020թ. սեպտեմբերի 27-ին սկսված պատերազմից հետո, երբ թշնամու տիրապետության տակ անցավ բերդաքաղաքը, «Վարանդա» երգչախումբն իր գործունեությունը շարունակեց Ստեփանակերտում՝ հանդես գալով «Երգող Արցախ» երգչախմբային համերգաշարերով:

Սակայն եղավ նաև Արցախի բնակչության բռնի տեղահանումը:

2024-ից սկսած՝ 3 տարվա ընթացքում, մեծ ջանքերի ու աջակիցների շնորհիվ, Ջ. Քելիշյանը կարողացել է Արցախից բռնի տեղահանված շուրջ 5 տասնյակ երեխաների ու պատանիների համախմբել և շարունակել «Վարանդա»-ի գործունեությունը, չնայած մույն երեխաները բնակվում են տարբեր բնակավայրերում:

2026-ի սեպտեմբերի սկզբներից երգչախումբը համերգային ծրագրերով հանդես է գալիս ՀՀ տարբեր մարզերում: Սեպտեմբերի 9-ին «Վարանդա»-ի համերգը կայացավ Երևանում՝ Կոմիտասի անվան կամերային երաժշտության տան դահլիճում: Ներկա էին ՀՀ և Արցախի Ազգային ժողովների ներկայացուցիչներ, արցախցիներ, կատարվող երգերի երգահաններ, խոսքերի հեղինակներ, դոկտոր Յակոբ Այնթապյանը, երգչախմբային համերգների սիրահարներ, «Գուրգեն Մելիքյանի» Քաջաթաղի բազմազավակ ընտանիքներից հիմնադրամ»-ի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներ՝ գործադիր տնօրեն Գուրգեն Մելիքյանի հետ, այլ: Սինչ համերգը սկսվեց՝ երգչախմբի գեղարվեստական ղեկավար ու խմբավար Ջ. Քելիշյանը հանդես եկավ ողջույնի խոսքով: Տեղեկացրեց՝ համերգը հովանավորել են Արևելյան Ամերիկայի Կիլիկյան թեմի առաջնորդարանը և Նյու Յորքի Սուրբ Լուսավորիչ մայր եկեղեցին: Այս առթիվ Ամերիկայի Արևելյան թեմի առաջնորդ Անուշավան արքեպիսկոպոսն իր արտի խոսքում գրել է.

նա. «Իմ ղեկավարությամբ «Վարանդա» երգչախումբն աւանդութիւն դարձնեց իմ ամեն տարի նոր մշակութային հանդես գալ: Իր գոյութեան 34 տարիներու ընթացքին, յայտնի տաղանդաւոր երաժշտահաններ, միաժամանակ երիտասարդ արուեստագետներ «Վարանդա» երգչախումբին համար ստեղծագործած են 170 խմբերգեր»:

Հավելեց նաև՝ 2026-ին երգչախմբի համար ստեղծվել է 32 նոր խմբերգ, որից համերգին հնչեցին միայն 14-ը: Շնորհակալություն հայտնեց նաև իրենց աջակիցներին՝

Նանարին ու Մարիամին, ինչպես նաև իր սաների ծնողներին, որոնք էջմիածնից են, Մասիսից, Երևանից, Չարենցավանից, Արովյանից և այլ բնակավայրերից, սակայն սիրով են ապահովում իրենց զավակների ներկայությունը փորձերին ու համերգներին:

Համերգի սկզբում հնչեց Խաչիկ Սամուկյանի խոսքերով, Մարտին Վարդապետյանի երաժշտությամբ գրված «Արցախ» երգը: Յուրաքանչյուր կատարումից հետո, տվյալ երգի խոսքերի կամ երաժշտության հեղինակները, եթե դահլիճում էին, բեմ էին բարձրանում: Դահլիճում էին Մարտին Վարդապետյանը, Տիգրան Մանուկյանը, որը արցախյան բանաստեղծությունից վերցրած «Ճուլսն ասից» երգի երաժշտության հեղինակն է: Համերգն ավարտվեց Արցախի օրհներգով: Մեծ սիրով ու նվիրումով էին պատանի երգիչները մասնակցում երգերի կատարմանը ու ոգևորում հանդիսականներին: Ընթացքում Ջ. Քելիշյանը նաև հուշեր պատմեց՝ ինչպես է եկել Լիբանանից, ընդունվել կոնսերվատորիայի շվի բաժին, հանդիպել նշանավոր մարդկանց: Եվ դեռևս Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի ուսանող՝ 1992-ին մեկնել է Արցախ և Շուշիի Արամ Մանուկյանի անվան վարժարանում հիմնել «Վարանդա» երգչախումբը:

Համերգի վերջում Ջ. Քելիշյանը նաև պատվոգրեր հանձնեց երգչախմբի 11 անդամի՝ «Երգող Արցախ» երգչախմբային ծրագրին նվիրյալ ու հետևողական մասնակցելու համար:

Արցախում տարբեր վայրերում, այդ թվում նաև Քաջաթաղի շրջանում, ներկա են եղել «Վարանդա» երգչախմբի համերգներին ու այժմ կարոտով են հիշում այդ օրերը: Այժմ Երևանում անհնար է առանց հուզվելու լսել արցախցի երեխաների ոգեշունչ կատարումները ու մտքով չհասնել Աղավնո գյուղ, երբ մորա-կառույց տները բանալիներ էր Արցախի նախագահը հանձնում բնակիչներին, իսկ «Վարանդա»-ի երիտասարդ երգիչները հաճելի պահեր էին հարմարում ներկաներին:

Իր ֆեյսբուքյան էջում երևանյան համերգի մասին Մերի Մելիքյանը գրել է. «Այս երեխաներից գողացված հայրենիքը պետք է հետ վերադարձնենք: Անհնար է առանց հուզվելու նայել այս երեխաների ապրումները, հույզերը և թաց աչքերը, երբ հպարտությամբ հնչեցնում են Արցախի օրհներգը»:

Երիտասարդ դաշնակահար Վլադիմիր Գալստյանը, որը մույնպես նվագակցեց երգչախմբի կատարումներին, ասաց. «Այս տարի ևս մեծ պատիվ ունեցա իմ նվագակցությանը լինել իմ հարազատ «Վարանդա» երգչախմբի կողքին»՝ մեր սիրելի խմբավար պարոն Ջաբարի ղեկավարությամբ: Համերգի առանձնահատուկ պահերից էր Ստեփան Բաբաթորյանի «Հարային քայլերգի» կատարումը: Առանձնահատուկ էր նաև այն, որ այդ պահին համերգին ներկա էր հենց ստեղծագործության հեղինակը: Նրա ներկայությամբ իր ստեղծագործությունը ներկայացնելը մեզ համար իսկապես գեղեցիկ ու հիշարժան պահ էր»:

Ջոհրաբ ԸՈՋՈՅԱՆ

ԱՆԹԵՐՎԱԾ ԿՐԱԿ

ՇԵՐՈՍՆԵՐԻ ՀՈԳԻՆԵՐԸ ՊԱՀԱՆՑՈՒՄ ԵՆ...

1991 թվականի սեպտեմբերի 21-ին հայ ժողովուրդը անկախության հանրաքվեի ժամանակ կողմ քվեարկեց ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու օգտին: Նույն օրը գտնվում էի Լոռիում: Բոլորսովի անվան օտար լեզուների ինստիտուտի արշավախմբի ղեկավար, երջանկահիշատակ Սամվել Մախաթյանի հետ ուսանողներին ծանոթացնում էինք մեր հայրենիքի այդ չքնաղ տարածքին: Որպեսզի անպայման մասնակցեի ընթացող հանրաքվեին, կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովից թույլտվություն էի վերցրել, որ ՀՀ ցանկացած տարածքում իրավունք ունենամ քվեարկել: Սամահինից ոտքով գնում էինք Հաղպատ, և իմ քաղաքացիական պարտականությունը կատարեցի Ակներ գյուղի ընտրատարածքում: Իհարկե, մինչ այդ, Բերդաձորում, Վարդենիսում արդեն մասնակցել էի պաշտպանական մարտերին:

Կայացավ հանրաքվեն, ու անկախացավ մեր երկիրը: 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին Արցախի մայրաքաղաք Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ պատգամավորների մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհրդի համատեղ նստաշրջան, որտեղ ընդունվեց «Հեղափոխական Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման

մասին»: Նույն թվականի դեկտեմբերի 10-ին տեղի ունեցավ արդեն հանրաքվե, որը հաստատեց Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունը: Այդ օրը ԼՂԻՄ բնակչության 80%-ը մասնակցեց հանրաքվեին, որոնց 99%-ից ավելին քվեարկեց անկախության օգտին: Բայց դեռ մեծ պայքարի ճանապարհն

առջևում էր. պատերազմ, որը շարունակվեց մինչև 1994 թվականի մայիս:

Թանկ, շատ թանկ վճարեցինք ՀՀ սահմանների պաշտպանության, անկախության, Արցախի ազատագրման, 18-րդ դարակեսից մինչև 20-րդ դարակեսեր հայաթափ եղած մեր հայրենի տարածքներ վերադարձման համար: Ազա-

տագրված ու անկախ հռչակված Արցախի կազմում ձևավորվեց Քաշաթաղի շրջանը, որտեղ բնակվեցի ու մասնակցեցի հայրենի տարածքների վերահայացման գործընթացին շուրջ 25 տարի, մասնակից եղա նաև 2014, 2016 թթ. տեղի ունեցած մարտական գործողություններին Արցախի

սահմաններում, ու պահեցինք մեր երկիրը: Բայց եղավ 2020թ. կործանարար պատերազմը, 2022թ. Արցախի շրջափակումը, մեկ տարի անց նույն սեպտեմբերին՝ Արցախի բռնի հայաթափումը:

Այդ օրը՝ 2026թ. սեպտեմբերի 21-ին՝ ՀՀ անկախության հռչակման 35-ամյա տարեդարձի օրը, առաջին գործս եղավ հանդիպել

«Արցախի բալիկներ» մանկապատանեկան համույթի գեղարվեստական ղեկավարին, երեխաներին, ծնողներին: Արցախի բալիկները, որոնք 3 տարի առաջ այս օրերին, մեկամյա շրջափակում տեսնելուց հետո, տեսել էին պայթող ռումբեր, մազապուրծ պատուպարվել էին նկուղներում, ապաստարաններում, իսկ Արցախը ռմբակոծվում էր: Արցախի բալիկներ, որոնք դուրս եկան նկուղներից, որ բռնեց զաղթի դժոխային ճանապարհը:

«Արցախի բալիկներ» համույթի երեխաները, գեղարվեստական ղեկավար Գայանե Հարությունյանը, բռնի տեղահանվելուց հետո հաստատվեցին Երևանում և ՀՀ տարբեր մարզերում: Թվում էր՝ վերջ, արդեն 37-ամյա պատմություն ունեցող համույթն այլևս չի գործելու: Սակայն 2026թ. հունվարի 23-ին Երևանում՝ Հովհաննես Թումանյանի անվան ազգային տիկնիկային թատրոնի մեծ դահլիճում, «Արցախի կանչը» խորագիրը կրող համերգով հանդես եկավ «Արցախի բալիկներ» մանկապատանեկան համույթը: Մոսկվայում գործող «Դիալոգ» հասարակական կազմակերպությունը, ի դեմս նախագահ Յուրի Նավոյանի, ինչպես աջակցեց Արցախի մի շարք մշակութային կառույցների, այնպես էլ իր հովանավորության տակ

առավ մանկապատանեկան համույթը: 2026թ. ընթացքում համույթի երեխաները հանդես են եկել նաև այլ մշակութային խմբերի հետ: Այս անգամ լուսանկարեցի համույթի երեխաներին, որոնք, դարձյալ «Դիալոգ»-ի հովանավորությամբ ունեն համերգային մոր համագետ: Երևանի տարբեր վարչական շրջաններից, Արմավիրի, Կոտայքի, Արարատի մարզերից եկել էին արցախցի մեր բալիկները՝ լուսանկարվելու և մասնակցելու պարապմունքներին, որ մոտ օրերս դարձյալ հանդես գան համերգով:

Նույն օրն այցելեցի նաև Եռաբլուր: Ռազմական կինոռեժիսոր Սամվել Թադևոսյանի, նկարիչ Սուրեն Սիմոնյանի և գաղափարակից այլ ազատամարտիկների հետ հարգանքի տուրք մատուցեցինք մեր Անմահ հերոսների հիշատակին, հերոսներ, որոնք կերտեցին Անկախությունը, պաշտպանեցին իրենց կյանքով: Հերոսներ, որոնց խռովահույզ հոգիները պահանջում են տեր կանգնել երկրի անկախությանը, հետ բերել Արցախը: Այցելեցինք նաև Գառնո տաճար, որտեղ տեղի էր ունենում Նախնայաց հոգիների ոգեկոչման արարողություն:

ՑՈՒՑԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ՝ ՊԱՊԵՐԻ ԵՐԿԻՐԸ

Ցուրտ մոխրի տակից մի կրակ հանեն, Փչեն թեժամա, ու ես տաքանամ...

Համո Սահյան

Երևանում՝ «Թեքեյան կենտրոն»-ում, շարունակվում է լուսանկարիչ Հարություն Խաչատրյանի «Պապերիս երկիրը» խորագրով անհատական ցուցահանդեսը, որի բացումը տեղի ունեցավ 2026թ. սեպտեմբերի 29-ին: Ներկա էին Հայաստանի Թեքեյան մշակութային միության կենտրոնական վարչության նախագահ Ռուբեն Սիրգախանյանը, հոգաբարձուների խորհրդի անդամներ՝ Լուսինե Բարեթյան, Բագրատ Նազարյանը, Թոնի Կահվեն, մշակույթի և արվեստի գործիչներ, լուսանկարչության սիրահարներ, արվեստագետի ընկերներն ու գործընկերները, արցախցիներ, հիմնականում՝ Հաղպատի շրջանի Տումի գյուղի բնակիչներ, հյուրեր: Ներկաներին ողջունեց «Թեքեյան կենտրոն»-ի տնօրեն Արմեն Ծուլիկյանը՝ ներկայացնելով լուսանկարչին:

Մասնագիտությամբ ինժեներ Հարություն Խաչատրյանի համար լուսանկարչությունը տարիների ընթացքում դարձել է ոչ միայն սիրելի զբաղմունք, այլև հայրենիքի հանդեպ իր վերաբերմունքն արտահայտելու միջոց: Նրա աշխատանքներում հայրեն-

նիքը ներկայացված է իր գեղատեսիլ բնությունով, պատմամշակութային ու հոգևոր արժեքներով, ավանդույթներով, մարդկանցով ու կենցաղով: Ցուցադրությունում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում Ար-

ցախի, հատկապես Տումի գյուղին նվիրված լուսանկարները: Իր ելույթում լուսանկարների հեղինակը շնորհակալություն հայտնեց ներկաներին, «Թեքեյան կենտրոն»-ի աշխատակազմին՝ սիրով տարածք տրամադրելու և աջակցելու համար, ինչպես նաև լուսանկարիչ Արմեն Ենգոյանին, որն օգնել է ցուցադրությունը կազմակերպելուն: Ասաց. «Լուսանկարներում Հայաստան աշխարհն է՝ Պապերիս երկիրը, որի անբաժանելի մասն է Արցախը: Հայոց երկիրն ավելի լայն հասկացություն է՝ կապված հայ ժողովրդի պատմական հիշողության, ինքնության և մշակութային ժառանգության

հետ, ինչը պետք է պահպանել, արժևորել և փոխանցել հաջորդ սերունդներին»:

Ելույթներից հետո Հ. Խաչատրյանը մեկիկ-մեկիկ ներկայացրեց 100-ից ավելի լուսանկարները, որոնց շարքում իր տեղն ունի Աստվածաշնչյան Արարատը՝ փշալարերից այն կողմ: Զրույցի ընթացքում ասաց՝ իր համար ամենաթանկ ցուցանմուշը տատի ու պապի՝ Միրզաբեկի և Հարություն Խաչատրյանների թանգարանային լուսանկարն է՝ արված շատ տարիներ առաջ: Նաև 2 պապերի՝ Տումիում գտնվող տներն է լուսանկարել: Իսկ Համո Սահյանի հրաշալի բանաստեղծության բնաբանով արված «Փակ դռներ՝ ժամանակավոր» շարքում Տումի գյուղի այն տների դռներն են, որոնց տները ժամանակավոր փակել էին:

Հավատում է լուսանկարների հեղինակը՝ մի օր նորից կբացվեն այդ դռները, ինչպես

նաև՝ Արցախ աշխարհի դարպասները:

*Հոգնած տարիքս ուներիս առնեն,
Հոգնած ոտքերս քարշ տալով գնամ,
Գնամ, մեր հին տան դռները բանամ,
Հին երազներիս անթեղը խառնեն:*

Կան լուսանկարներ, որոնք դարձյալ պատմական արժեք ունեն. 2020թ. սեպտեմբերի 27-ին սկսված կործանարար պատերազմից հետո Արցախի մայրաքաղաքն ու որոշ շրջաններ դեռ մերն էին, ու կատարվում էին զորակոչեր: 2021թ. Ստեփանակերտում տեղի ունեցած երդման արարողություն է լուսանկարել, բանակ մեկնելը և այլն: Նման միջոցառումները նաև առիթ են, որ հայրենի տնից բռնի տեղահանված արցախցիները հանդիպեն միմյանց, լինեն համախոսմբ, հիշեն հայրենի երկիրը: Լուսանկարներում կան նաև Հաղպատի տարածքի պատմական հուշարձանները՝ վանքեր, եկեղեցիներ, ամրոցներ:

Հաղպատի մանկապատանեկան ստեղծագործությունների կենտրոնի տնօրեն Իրա Թամրազյանը, որն այսօր էլ շարունակում է աշխատել իր սաների հետ, կարևորեց լուսանկարները, նաև որ որոշ հուշարձաններ, գյուղական փողոցներ կարելի է դարձնել կտավ: Ցուցադրությունը շարունակվելու է ևս մի քանի օր:

Ջոհրաբ ԸՈՋՈՑՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

ՈՐՐԵՐՏ ԵՍԱՅԱՆ

ԱՐՅԱՆ ԿԱՆՉԸ

Շարքը արժանացել է «Մեծն Ներսես» բարեսիրական կազմակերպության և Հայաստանի գրողների միության ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԻ ՀԱՐԱՏԵՎԱՆՆ գրական մրցանակաբաշխության մրցանակին:

Երբ շաչում է վտանգը, տո՛ղմ է դառնում ապաստան, վարագույր չեն բառերը, այլ բոցե՛ր են կանթեղի:

Այս օրորոց-հողը ծաղկել և բուրում է ավերակ տան ստվերում, երազների թերթիկները համբուրում է քամին շուրթով անարյուն:

Հիշողության աչքն է բացվել քարաժայռին իբրև աղոթք մի կարմիր, ապրել-սիրել-անրջելը դաժան դարի... բառե՛ր են լոկ անմարմին:

Արահետը դարձել է մի զոհասեղան, կրակներ են բիբերին, պատանդվել է երկնքի տակ աղոթք-մեղան, արյան ճի՛չ է շեղբերին:

Պատմության գետն ուռևաններով ծանրացել է, երկրներ են լուսանցքում, իսկ արցախոտ ճանապարհի երազներն են Ապագայի երկնքում:

ԹԱՐԹԱՐԻ ԳԵՏԻ ԱԼԻՔՆԵՐԸ

Թարթառ գետի ալիքները դունդունում են կտուց-կտցի, թռչնաթև, ահա մեկը վեր է թռչում, իսկ մյուսը նստում է բաց քիվերին, ափաշուրթով գգվանքները տարածվում են երա՛գ-երագ, հարատև, ալիքները մերթ ծողփում են, մերթ էլ կախվում դողանջների թևերից...

Ալիքները մերթ սուսեր են, մերթ էլ հողմից ահաբեկյալ թռչում են, ճակատագրի բիբերի պես սորսորում են և սփռվում հերկերով, երբ լաստերը հիշողության փոթորկաբեր ոգու միջով

թռչում են, բարուրներ են խլում ճանկից անգղների և օրորում երգերով:

Ազատագրվող արշալույսներ են բառերդ, երկիր, որտեղ ալիքվում և փոթորկվում են ծովերը գերյալ, և մորկվում են գետերդ բոլոր և ծա՛ռս են լինում իմ երազանքի լեռնապարն ի վեր:

Թե աներևույթ ձեռքերի մեջ է իմ ճանապարհը, Տե՛ր, սրբագործիր ոտնահետքերով վերադարձների, թող որպես բարուր օրորեմ նորից գագաթը Քիրսի, բառերն ինձ որպես խորան են ընտրել՝ լուսավորվում են կանթեղի լույսով իմ տառապանքի:

Իմ ներշնչանքը քանդում է հիմքից պատմության քանի՛ զոհասեղաններ, բայց ի գորո՞ւ է ազատագրել վանքերն ապստամբ, որոնց ճակատին փորված տառերը ճիչեր են կարմիր, իսկ դողանջները պոկված զանգերի թաղվում են հողում, երբ փրկությունը երկնքից այն կողմ՝ պատանդ է նույնպես...

Շուշիի թևավոր ճիչերը խփվում են պարսպին երկնքի, արմատի բռունցքը կորդերում բացել է ոգու նոր կողմնացույց, աղավմու պես կելնի՞, կճախրի՞ տաք ծուխը հարազատ երդիկից, հողի մեջ պայթում է իմ ձայնը, իմ խոսքը՝ որպես խղճ սերմացու:

Մորկվել հույզերս, մտքերս, փախչում են տողերից անազատ, փրկվում է վիրավոր Անհունը խղճի մեջ մաքառող զինվորի, երբ արծվի թռիչքը երկնքում բացել է պատմության ավազան, հրեշտակն է երգում, մկրտում լուսայգի թևավոր զորքերին:

Փեղկը բացում ճակատագրի և արցունքն է սրբում նրա, աղբյուրի պես քարի կոպն է բացել տենչը արահետի, զարուհը այս անակնկալ-աղջիկը այս՝ հույսով կրակ, ծաղիկնե՛ր է փնջում ափին, թե՞ ողջույններ՝ վարար գետից:

Բարձունքների հո՛ղն է մաղվում անդունդի մեջ վայրկյանների, հորձանքներում տարուբերվող նժարները դառնում են թամբ,

ճանապարհը ազատվո՞ւմ է անհայրենիք անկյալներից, փողհարում են երկինքն ի վեր անտառները ըմբոստության:

Բառարանի դռները հիշողության աչքերն են, որոնք երբեք չեն կարող ցավերի հետ սերտանալ, թեկուզ՝ գերյալ, բայց կրկին երկնակարկառ վանքե՛ր են, չի անջատվել երագից Ոգու ոչ մի երկրամաս:

Երակներում եզերքի պարիսպն իր աչքն է թարթում, այն խորա՛նն է համբառնել դողանջներից լռության, կավաշնչից աղոթքի ես մի դեմք են քանդակում, փոթորկվել են ջրերը կայծակների բարկությամբ:

Ես իմ ոգու գագաթով մխրճվել եմ լույսի մեջ, արշալույսն է սորսորում զամբյուղներից քարերի, աներևույթ զորքերին հրեշտակներն են զինել, կտրիճներ են բարձրանում հիշատակի քայլերից:

Ճանապարհը մեծ Ուխտի բարձունքներում է պարել, երագո՛ւ է բռնկվում իմ հոգու բաց հայելին, ցած են նետվում կուռքերի ստվերները կապարե, Բիբլիական ձյուններում է ազատության բանալին:

ՆԱՅԻՐ ՔՈՒՆՈՐՔԸ

Եթե մի տողով կարող ես հուզել ոգին ծառերի, նրանց մեջ միրիող մագաղաթների շշուկն ընթերցել, ինչո՞ւ քեզ համար գաղտնի է մնում վարքը տառերի, երբ աներևույթ հրեշտակների սահմանն ես անցել:

Խոսքի ասպարեզ մտնելուց առաջ՝ դու կարկանդ ես. հանել, մի կողմ ես դրել անունդ իբրև ցանկապատ, քո փոխարեն լոկ հուշերն են ապրել ազատ կամ էլ՝ ես, որ սեր են կոչվել՝ ճակատագրին նետված այցեքարտ:

Ծառն իր ստվերի պարկը լցրել է ճիչ ու աղմուկով, դու ի գորո՞ւ ես բառերի միջև դառնալ զարկերակ, մայիր քո խորքը. ելնում են լույսեր՝ ճերմակ ճախրանքո՞ւլ, ներշնչանք-գետը քշում, տանում է տողն իբրև գերան:

Անհայտի հունը բառերի միջև պայթող ական է, և զինվորներ են ապառաժները՝ քարե ուսերով,

պատմության խորքից խաչերն են հառնում իբրև վկաներ՝ օրորոցների մարտերն են մղում պայքար-հույսերով:

Փռչում գլորվող մանրադրամ են օրերը խաբված, վերադարձողի հայացքն է կախվել հողմերի կարթից, աստղի երագով մի բանալի է որոնում ճամփան, և հորիզոնը ծի՛լ է արձակել հին ձեռնափայտի

Երբ ալպիական հովն է համբուրում Մռավ սարերի բացվող աչքերը, ազատագրվող բառերը նորից հիշողությունից ելնող խաչե՛ր են:

Արյան խորքերից հառնող խորան է հանգույցներ բացող երագը խոսքի, թոնրապատերում զարթնող ալավը երկինք է հանում ոգեղեն ոսկին:

Արևի շողն է ծիկրակում ահա բախտից անտեսված բոլոր խոցերում, մանկություններ են խայտում տեսիլքով ծաղկող քարերի օրորոցներում:

Առասպելների տողերն են թռչում քարաժայռերի մամուռներն ի վե՛ր, իսկ արծիվները հորիզոններում նվաճում են նոր տիրազոր քիվեր:

ՀՐԵ ՏՈՂԸ ԲԱՆԱՍՏԵՐԾ

Անդրանիկ Կարապետյանին

Թևեր չունեն սահմանները. սպիներ են ասես նրանք, իրենք՝ անշարժ, սակայն ցա՛վն է ճախրում հոգու երկինքներում: Չսպաշապիկ քանի բառեր տարածա՛մ են երկրի վրա. հայացքների լուռ քիվերին ագռավներն են թմբկահարում:

Ագռավներն են թառել նորից արծագանքի թմբուկներին: Անտանիք է ժամանակը: Եվ աքսուրդի տո՛ւրն են ճոճում: Երկու բառի միջև ո՞ւլ է որսում ոգին ճանապարհի: Երագներն են խլրտում դեռ աստանդական քամու որջում:

Կրակում են բարկ փողերը անանդաստան քո լռության, երբ երագը սփոփանք է, ցա՛վն է ժայթքել շրջագծից, հավելված են օրենքները. կյանքի մեջքին դնում են թա՛մբ, ժամանակի պատն է ծակում հրե տողը բանաստեղծի:

Կառափնարանից պաղ լռության ընկնում է գլուխն հորիզոնի, մտքերը եռում անպատուհան և կորցնում են դեմքն անգորի:

Լաբիրինթոսը մեր հուշերի դառնում է ցավի և դիսի տեր, բառի կեղևը բաց փշերին արյունոտվում է հետզհետե:

Ճակատագրի որոգայթներում ի՞նչ հասցեներ կան արիավիրքի. մերկ ոգով մե՛զ ենք կրկին հաղթում, բայց գերի ենք մեծ գառանցանքին:

Ցավի քանի՛ լաբիրինթոս հաղթահարեց ճանապարհը, հիշողության վերին հարկում քո ձեռքով է վառվել լապտեր, գետի անսանձ վարքով է միշտ թևավորվել հողի պարը, այս դաշտերին ազատարար մարտիկներն ու ջրվեժն են տեր:

Մա՛յր իմ, հողը քո աչքերից հո՛ւր է առնում, ձեռքից՝ քնքշա՛նք, հիշողության վերին հարկում քո՛ ձեռքով է վառվել լապտեր, մարտիրոսը դեմքն է լույսի և Հարության՝ աստղի նշան, այս դաշտերին ազատարար մարտիկներն ու ջրվեժն են տեր:

ԻՆՉ Է ԳՐԵԼ ԱՍՏՎԱԾ

Ի՞նչ է գրել Աստված, ի՞նչ է գրել իմ ճակատի բացվող լուսանցքներում, ի՞նչ է գրել, ինչը՝ ջնջել արագ, որ ես ծնան միջով ձգվում եմ դեռ հանց խրամատ զարման, որ սյուներին հույսիս մերթ երկինքն է հենվում, մերթ հենվում է տենչի առավոտը, իսկ ցավերիս զանգից անջատվում եմ իբրև չընկալված դողանջ... Ի՞նչ է գրել Աստված, ի՞նչ է գրել,

որ երագով բառի ես փրկում եմ կյանքը փախստական դարձած համբույրների, և տողերի միջև իմ չգրված ճերմակ եռք կա, կարմիր մի խլրտում: Ի՞նչ է գրել Աստված, ի՞նչ է գրել երագների սրտում, որ ճանապարհս բռնեցքներով հարվածում է անհայտ թիրախներին, ժամացույցից պոկված մի սլաք եմ ոգու, ծովի խորքում նավ եմ՝ զուրկ թիերից: Ի՞նչ է գրել Աստված, ի՞նչ է գրել...

ՀԱՌԱՐԱՐ ԽՍԲԱԳԻՐ՝ Ս. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	Հիմնադիր՝ «Լուսարար» կրթամշա- կութային ՀԿ	✉ ք.Երևան, Անտառային փ. 188/16 ☎ 097-22-38-27 E-mail: gorcert@mail.ru: www.lusarar.info	Մեջբերումների եւ փաստական տվյալների ստույգությունն ապահովում են հեղինակները: Թերթը ընթերցողների հետ գրագրություն վարելու պարտավորություն չի ստանձնում: Թերթը վաճառքի ենթակա չէ:	Տպագրվում է «Լիմուշ» ՍՊԸ տպարանում: Ծավալը՝ տպագրական 2 մամուլ: Տպաքանակ՝ 500 Ստորագրված է տպագրության՝ 05.10.2026թ.:
--	---	---	--	--